

TEREKEME - KARAPAPAK TÜRKLERİ YERLEŞİM ALANLARI**Muhammet KEMALOĞLU*****Özet**

Terekeme sözcüğünün kaynağına yönelik farklı rivayetler vardır. Birincisi, “Terekeme”, “Türkmen” sözcüğünden türemiştir. İkincisi, İslamiyetin Anadolu’da ilk yayıldığı yıllarda Mekke’den getirilen muhacir Araplara verilen “Terk-i Mekke” kavramıdır. Üçüncü olarak, Terekemelerin kendi aralarındaki rivayetlere göre de bu ismi “eski vatanlarını terk ettikleri” için almışlardır. Terekemelere ayrıca “Karapapak” da denmektedir. Terekemeler, Kars, Iğdır, Ardahan, Iğdır, Muş, Erzurum, Erzincan, Sivas, Amasya, Van, Ağrı, İstanbul, Ankara, İzmir, Adapazarı, Bursa gibi şehirlere göç eden çok sayıda Karapapak vardır. Bu çalışma Terekeme-Karapapak Türklerinin yerleşim alanları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Kültürü, Terekeme Karapapak Türkleri, Muş, Bulanık ilçesi, Coğrafya.

AREAS TEREKEME - KARAPAPAK TURKS SETTLEMENT**Abstract**

There are different implementations among the source of the word Terekemes rumors. First, the “Terekemes”, “Turkmen” word is derived. Second, the spread of Islam in Anatolia in the first emigrant Arabs brought from Mecca to the “abandonment of Mecca-i” concept. Third, according to rumor, this name Terekemes among the “old left their country that they” took to. Terekemes also “Karapapak” called ta. Terekemes Kars, Ardahan, Iğdır, Mus, Erzurum, Erzincan, Sivas, Amasya, Van, Ağrı, İstanbul, Ankara, İzmir, Adapazarı, Bursa Karapapak as many have migrated to cities. This study investigated residential areas Terekemes-Karapapak Turks.

Keywords: Turkish Culture, Terekemes Karapapak Turks, Mus, Bulanık District, Geography.

GİRİŞ

Terekeme-Karapapak (Ağoğlu, 2002: 218; Alyılmaz, 2002: 290; Bilgili, 2002: 29; Caferoğlu, 1988: 69; Dünder, 1981: 216; Karapapak-Karapapak-Andrews, 1992: 99)1 Türkleri, Anadolu’da, Ahmet Caferoğlu’nun (1983) çalışmalarıyla tanınmıştır. Türkiye’de Fahrettin Kırzioğlu hocanın çalışmaları (1995), daha sonra, Yavuz Akpınar (1994: 465-467), Ensar Aslan (1995), Âşık Şenlik konulu sempozyumlarıdır (2000). Karapapaklar konulu son çalışma Selahaddin Dünder ve Haydar Çetinkaya’ya aittir (Aydoğ, 1998; Hacılar, 1999; Hekimoğlu, 1997; Kırzioğlu, 1972; Metin, 1997: 10-16). Ayrıca Güney Azerbaycan’da, İsa Yegâne’nin (1990) çalışmaları da mevcuttur.

* Yüksek Lisans Öğrencisi; Gazi Üniversitesi, Tarih Bölümü, muhammetkemaloglu@gmail.com.

1 “Q”, harfi Terekeme ağzında “G” ve “K” harfleriyle karşlanır. Eser içerisinde bu hususa dikkat edilmesi gerekmektedir. “X” harfi, “H” harfiyle karşlanır; ancak, kalın “H” yani gırtlak “H” si gibi söylenir. Karapapaklar (“Karapapaklar/Terekemeler” şeklinde de ele alınır.

Terekeme -Karapapak Türkleri

Terekeme-Karapapak Türkleri, (Ağaoğlu, 2002: 218; Alyılmaz, 2002: 290; Bilgili, 2002: 29; Caferoğlu, 1988: 69; Dündar, 1981: 216; Kalafat, 2005: 57-58; Karapapag-Karapapak-Karapapak-Andrews, 1992: 99) Anadolu'da, Ahmet Caferoğlu'nun çalışmalarıyla tanınmıştır. Fahrettin Kırzioğlu'nun çalışmaları, daha sonra, Yavuz Akpınar (Akpınar, 1994: 465-467), Ensar Aslan, Âşık Şenlik konulu sempozyumlarıdır. Karapapaklar konulu son çalışmalar ise Selahaddin Dündar ve Haydar Çetinkaya'ya (2002) aittir; Yaşar Kalafat (2005: 57-58; 2001/31: 26-30), Valeh Hacılar (2001:8) ve Güney Azerbaycan'da, İsa Yegâne'nin (1990) çalışmaları da mevcuttur.

Terekeme sözcüğü, terek; raf, dolap gözü, Terakime (Arapça ve Farsçada); Türkler, Etrak (Arapça) Türk, siper, siperlik, sütre anlamlarına gelir (Kutalmış, 2003: 251). Osmanlılar döneminde, devlet adamları ve yöneticiler bu kavim için "Türük" kelimesini kullanmışlardır. Türük kelimesi, "konar-göçer köylü halk" anlamına gelmektedir. XII.-XIII. yüzyıllara geldiğimizde Borçalı ve Kazaklı urukları Terekeme olarak adlandırılmıştı. Âşık Emrah, şiirlerinde Terekeme güzellerinden bahsetmektedir. Âşık Garip, Kazak nehri boylarını Terekeme yaylakları diye övüyordu (Yeniaras, 1994: 33). Terekeme sözcüğünün kaynağına yönelik farklı rivayetler vardır:

Birincisi, "Terekeme", "Türkmen" sözcüğünden türemiştir (Dündar-Çetinkaya, 2004). Kalafat, Türk Mistik Kültüründe "Er" veya Halk Kültürümüzde "Er Tiplemesi" adlı makalesinde, *Terekeme, terek /ağaç kültü, ağacın piri bağlantılıdır*, der (Caferoğlu, 1988: 69; Kalafat, 2006: 3). Kelimenin "Türkmen/Türkman"² kökenine dayandığı görüşü ise çok güçlü gözükmektedir. Çünkü Türkmen kelimesinin Arapça çokluk biçiminin "Terakime" olduğunu biliyoruz. Ferit Devellioğlu'nun Osmanlıca Sözlük'ü ve Ebulgazi Bahadır Han'ın Şecere-i Terakime'si bu kelimenin varlığı konusunda bize tanıklık ediyor. Bu "Terakime" kelimesi ünlü uyumuna girerek kolayca "Terekeme" biçimini alabilir. Osmanlılar döneminde, devlet adamları ve yöneticiler bu kavim için "Türük" kelimesini kullanmışlardır.

İkincisi, İslamiyetin Anadolu'da ilk yayıldığı yıllarda Mekke'den getirilen muhacir Araplara verilen "Terk-i Mekke" kavramıdır. Terekeme sözcüğünün bundan bozularak oluştuğudur. Terekeme kelimesinin kökeninin "Terk-i Mekke" izahı ise bir halk benzetmesinden öte bir şey değildir. Terk-i Mekke "Mekke'nin Terki, Mekke'nin bırakılması"

2 Türk Boy Adları ve Devletleri İle Oğuz Kelimesinin Tarih İçindeki Söyleniş Biçimleri: Oğuz: Guz, Guzziye, El Guz, Kara Guz, Sir Tokuz Oğuz, Üç Oğuz, Uğuz, Oyguz, Ögüz, Toğuz, Uz, Gagauz, Uzbek, Avşar: Afşar (İranlılar-Farlar) ,Horzum: Harzem, Harezem, Horezm, Kharezem, Harizm, Türkmen: Türkoman, Turcoman, Türkmanend, Terek, Terakime, Terekeme.

gibi bir anlam ifade eder ki bu bir kavim adı olamaz; ancak bir olay adı olabilir. Kavim adı olabilmesi için “Mekke’yi terk edenler” gibi bir kelime olması gerekirdi. Fakat halk arasındaki rivayetlere baktığımızda bu terimin ‘terk etmek’ manasına geldiğini görüyoruz. Yani “mekânı terk eden ve göçmüş olan” anlamında yorumlanmaktadır. Türklerin, Arap kökenli olmadıkları dikkate alındığında Terk-i Mekke savının doğru olamayacağı kolaylıkla anlaşılacaktır.

Üçüncü olarak, Terekemelerin kendi aralarındaki rivayetlere göre de bu ismi “eski vatanlarını terk ettikleri” için almışlardır. Eskiden Terekemelerin atalarının Kuzey Kafkasya’da bulunan Terek Irmağı çevresinde yaşadıkları bilinmektedir. Buna bağlı olarak Terekeme terimi ile Terek Irmağı arasında da bir bağ kurabiliriz. Buna göre Terekemelerin ataları Terek Irmağı çevresinde yaşarlarken bazı sebeplerden dolayı buraları terk etmişler ve Gürcistan ile Türkiye’ye yerleşmişlerdir. Gürcistan ve Türkiye’ye geldiklerinde diğer yerli toplumlar onları Terekeme olarak adlandırmışlardır. Yani Terekeme terimini “yurtlarını terk edenler” anlamında kullanmışlardır. Hammer, Türkistanlı Karakalpakların oluşumu ile ilgili şunları yazıyor: “Bu kavim topraklarından kovulmaları dolayısıyla yas tutmak amacıyla siyah şapka giymeye başladı (Bala, 1967: 339). Siyah şapkalılar (Alışık, 2005: 10-25)³ terimi bu olay yüzünden onlara isim olarak verildi. “Bütün bu örneklere bağlı olarak Türklerde yas tutmak amacıyla siyah şapka giyme geleneği olduğu gibi bugünkü Terekeme teriminin ‘terk etmek’ terimi ile alakasının olduğunu düşündürmektedir.

Terekemelere ayrıca “Karapapak” da denmektedir. Türkler arasında başa takılan başlıklara izafeten, urug, boy ve oymak isimlerine rastlanmaktadır. Mesela, siyah başlık (papak, kalpak) giyen bir Türk boyunun adı “Karakalpak” veya “Karapapak”tır (Bala, 1967: 339; Baskakov, 1958: 364; Yılmaz, 2007: 1, 12). Buhara Mektebine mensup bir sünni tarikatı da “Yeşilbaş” olarak adlandırılmaktadır. Türkiye’de “Karabörk (Ölmez, 2002: 67)⁴”, “Karabörklü”, “Kızılbörklü”; Sümer, Aydınogullarının “kızıl renkli börk” giydiklerini yazmıştır (Akdağ, 1975: 15; Avcıoğlu, 1997: 2239-2240, 1884, 154; Başgöz, 2003: 92; Çetinkaya, 2005: 424-446; Eyüpoğlu, 1987: 262, 275, 277, 279; Joseph Von Hammer, 1990: 8; Melikoff, 2004: 33-35, 63-86), “Akbaşlı” ve “Akbaşlar” isimleri ile pek çok köy bulunmaktadır (Behnan, 1964: 254; Eröz, 1990: 81-82; Fıglalı, 1989: 9-10). Bu da büyük ihtimalle o dönemde kalpak giyen

3 1239’da Türk-Moğol unsuru ile birlikte Doğu Avrupa seferine iştirak eden ve tarihî kaynaklarda “külâh-ı siyah” olarak belirtilen Türk boyu Karapapakların cediti olmalıdır. Karapapaklar, İran ve Rus sınırlarının tespit edildiği 1828 Türkmençay anlaşmasına kadar toplu olarak, Kazak Şemseddin Hanlığı’na bağlı Borçalı’da yaşamışlardır. Togan, Boroçoğlu Kıpçak boyunun, Hazarlar döneminde Orta Kür ırmağının sağ taraflarında, kendi adlarıyla Borçalı adı ile tesmiye olunan sancakta yaşadıklarını belirtmektedir. Bu kayıt, Borçalı ve dolayısıyla Karapapakların o topraklardaki tarihinin delilidir. Karapapakların şive özelliklerine bakıldığında, Azerbaycan diyalektleri içerisinde, Kazak-Borçalı gurubu daima “Kıpçak gurubu şiveleri” olarak tasnif edilmiştir. bk. G. S. Alışık, “Görkemli Alim Muharrem Ergin Beğ (1923 Gögye-6 Ocak 1995 İstanbul, Prof. Dr. Muharrem Ergin’e”, MTDA., Cilt: 2, Sayı: 4, Aralık, s. 10-25.

4 Tarama Sözlüğü’nde “börk, börke, börki başa giyilen külâh, kalpak gibi şeyler” biçiminde yer alan sözcüğün Osmanlıcası için Radloff, bürk ve bürük sözcüklerini verir.

Kafkas Türklerine verilen addır. Karapapaklar, Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar'ın müritlerine giydirdiği, on iki imamın adı yazılı on iki dilimli “taç” adlı kızıl kavukları reddederek Sünniliklerini belirtmek üzere ısrarla “kara papak” giymişlerdir (Caferoğlu-Yücel, 1976: 1118; Kırzioğlu, 1998: 467).

Terekemeler dil, lehçe, mutfak ve müzik kültürü gibi konularda Azerbaycan Türklerine çok yakındır (Karapapaklar, XXIV: 470). Sadece ağız farklılıkları vardır. Buna rağmen Türkiye'deki her iki kesim de birbirlerini genellikle farklı nitelendirmektedirler. Azerbaycan'da Azerilik adı, Borçalı'da Karapapaklık adı öne çıkmaktadır. Gerçek şu ki, Türk toplulukları arasında yaşam biçiminden ve coğrafi şartlardan kaynaklanan bazı farklılıklar vardır. İran'da da çok sayıda Karapapak Türkü'nün olduğu bilinmektedir. Karapapaklar İran'da Sulduz bölgesinde yaşamaktadır. Türkiye'ye göçmeden önceden önce, Borçalı ve Kazak Karapapakları olarak adlandırılmıştır. Terekemeler, atılgan, hırslı, olaylar karşısında son derece duygusal ve saf bir karaktere sahip insanlardır. Dürüst ve mert insanlardır. Sosyal ilişkileri güçlü bir toplumdur. Mirza Bala da “Karapapaklar, fitraten zeki, çalışkan ve iyibinicedirler; kadınları hür, aile teşkilatları mazbut ve sağlamdır” demektedir (Alışık, 2005: 10-25). Terekemeler, başlarına buyruk yaşamışlardır. Ahde vefaya önem verirler. Kararlı ve dirayetlidirler, devletine milletine sadakatle bağlıdırlar, gelenek ve adetlerine sıkıca bağlıdırlar, Karapapakların dilleri yaşadıkları, coğrafyadaki dil baskısı olmasına rağmen yüz yıllarca Türkçe dilinin ana yapısını bozmadan günümüze taşımışlardır, zulme, direnir, haksızlığa başkaldırırlar. Onların karakterlerini yansıtan sözler, “*Düz ol, Allah düziylendir (Sen dürüst ol, Allah dürüstün yanındadır)*”. “*Sen yahşı ol, balıh da bilmese halık bilir*” çok yaygındır. Karapapaklar genellikle Hanefi mezhebine mensuptur. Azerbaycan ve Gürcistan'ın bir kısmında ve İran'da Sulduz'daki Karapapaklar Şii Caferî'dir (Andrews, 1992: 99).

Terekeme -Karapapak Türklerinin Coğrafyası

Terekemeler-Karapapaklar, Tiflis, Nahçıvan, Karabağ, Loru, Ahırkelek, Gence ve Şirvan dolaylarında yurt tutmuşlardır. Çıldır ve Ardahan'daki Karacaklar (Terekemeler) önceden Kuzey Azerbaycan'da, Kazak ve Borçalı bölgelerindeki Derbend ve Borçalı nehirleri boyunca yaşarlardı (Güler-Akgül-Şimşek, 2001: 505; Kalafat, 1998: 11, 12; Kalafat, 2002: 84-99; Kalafat, 2004: 174). 1828 yılında imzalanan Türkmençay Anlaşması'ndan sonra, bir bölümü Kars'a ve bir bölümü de Güney Azerbaycan'ın Sulduz bölgesine göç etmiştir (Kobotaran, 2008: 16). Bir Terekeme grubu, 1904 yılında Türkiye'ye yerleşmek için başvuruda bulundu. Bir kısmı o zaman Rusların elinde bulundurduğu bir kısmı Ağrı, Tutak ve Eleşkirt'e geldi; diğerleri Adana'ya, geri kalanlar ise 1914 yılında Malazgirt'ten Sivas'ın Tutmaç, Büyükköy ve Kurdoğlu köylerine (www.kurtoglukoyu.com/Karapapaklar.html) göç ettiler. Diğerleri ise 1921'de

Rusların çekilmesiyle Kars'a geldiler; bunlar, Gümrü Antlaşması'yla gerçekleşen nüfus mübadelesiyle, Akbaba, Tiflis, Borçalı ve Kazak bölgelerinden göç ettiler. Söz konusu isim farklılığının nedeni, Rusların, kısmen Kafkasya ve kısmen de İran'dan gelip eski Aleksandropol bölgesine, Akhaltsike'ye (Ahılkelek'e) ve şimdiki Gürcistan'daki (Kalafat, 2002: 84-99) Ahılkelek'e yerleşenleri tanımlamak için "Karapapaklar" terimini kullanmış olmalarına dayanabilir, oysa Akbaba Terekemeleri'nden ayırt edilmeleri için bunlar genel olarak Gürcistan Terekemeleri olarak adlandırılmaktadırlar.

Göçmenlerin yerleştirilmesi işlemleri Tanzimat Fermanı'nın ilanına kadar Bab-ı Ali'nin eyaletlere göçmenler geldikçe gönderilen fermanları doğrultusunda oluyor veya göçmenlerin başvuruları üzerine kendilerine para ve malzeme yardımı yapılıyordu. 1859 yılına kadar Şehremaneti'ne⁵ bırakılan göçmenlerin yerleştirilmesi işleri, Kırım savaşı sonrası hızla artan göçler nedeni ile yoğunluk kazanmış ve şehremanetin sorunun çözümünde yeterli olamayışı sonucu, Devlet, sorun ile uğraşacak bir komisyon kurulmasına ilişkin yasa çıkartmak zorunda kalmıştır. Yasa ile "İskanı-ı Muhacirin"⁶ adı altında kurulan ve göçmenlerin yerleştirilmesine ilişkin tüm işlemleri yürütmekle sorumlu olan komisyonun adı daha sonra "Muhacirin ve Aşair Müdiriyeti Umumiyesi" olarak değiştirilmiş ve bu kurum çalışmalarını Cumhuriyet'e kadar sürdürmüştür. Bu komisyon tarafından çok sayıda göçmen, Amasya, Tokat, Sivas, Çankırı, Adana, Aydın, İçel, Bursa, Adapazarı ve İzmit çevresine yerleştirilmiştir (Военный Сборник, 1883: 182; Dündar-Çetinkaya, 2004: 1, 27-30, 37, 84, 92, 149; Firidun Bəy Köçərli, 1883:341, 345, 350; Köçərli, 1897: 341, 345, 350; Mehdî, 1972: 151; Memmedli, 1991: 16-17, 22-36; Memmedli, 1996: 8, 16, 27, 29, 37, 40, 48, 62, 63, 68; Memmedli-Memmedova, 1995:12-17; Papuna, 1981: 42; Türksoy, 2007; Valehoğlu, 2005; 28, 60, 68-80).

1828'de Kazak, Ağbaba bölgesinden gelen Karapapaklar'dan sonra Kars'taki ikinci Terekeme grubunu bugün Ermenistan'da kalan Akbaba nahiyesiyle, Gürcistan'ın Tiflis dolaylarından ve Kazak, Borçalı bölgelerinden 1921'de gelenler teşkil etmektedir. Bunlar geliş bölgelerine göre "Ağbaba Terekemeleri" ve "Gürcistan Terekemeleri", Akbaba nahiyesinin Ördekli, Hamasa (Amasya), Balıklı, Göllü, Sımk ve Karakulak köylerinden gelmişlerdir. "Gürcistan Terekemeleri"; Borçalı'daki Aran Arıklısı, Orzuman, Karayazı ve Kepenekçi; Kazak

5 Şehremaneti, Osmanlı İmparatorluğu'nda, bugünkü belediye zabıtası görevini yapan, şehrin temizlik ve güzelliğiyle ilgilenen yerel yönetim. Bugünkü belediyenin Türkiye'de kurulan ilk biçimidir. 1990'dan sonra Bolnisi'de adları değiştirilen kentlerin yeni adları: Fahrılı-Talaveri, Arıhlı-Naheduri, Hasanhocalı-Hidisguri, Daşdıgullar-Muhrani, Goçulu-Çapala, Esmeler-Mskneti, Ceferli-Samtreti, İmirhesen-Savaneti, Molla Ehmedli-Hataveri, Saracılı-Mamhuti, Aşağı Goşakılse-Kvemo Arkvami, Yuharı Goşakılse-Zemo, Sarallar-Zvareti, Miğirli-Vanati, İnceoğlu-Şua Bolnisi, Aşağı Gulaver-Cipori, Yuharı Gulaver-Keta, Demirli-Hahlocvari, Kibircik-Creşi, Arakel-Cecpariani, Musapiryan-Poçhveriani, Beyteker-Bartakari, Muğannı-Farizi, Kolagir-Surtava, Abdallı-Cavşantaş, Gartikan-Saberiti, Siskala-Brlahauri, Tapan-Dişleli, Çatah-Haissopeli, Garadaşlı-İcrita, Kepenekçi-Kvemo Bolnisi.

6 1862 yılında kurulan "Muhacirin Komisyonu" göçmenlerin iskan edilecekleri yörelere "İskanı Muhacirin Memuru" gönderiyordu.

bölgesindeki Soğukbulak, Karayazı; Tiflis civarındaki Darvaz, Bezekli, Yırğançak, Kamerli, Ağalık, Fahrallı; Ahılkelek bölgesindeki Hosbiya, Göye ve Lebis köylerinden gelmediler. Başgedikler bucağının Duraklı köyü (Peldirvan) Susuz ilçesi Porsuklu köylerinde otururlar. Kars İline gelen en eski Terekemeler; Bugün daha çok “Karapapak” diye adlandırılan “Çıldır Terekemeleri”dir. Bunlar Kuzey Azerbaycan’daki Kazak-Şemşedin Hanlığına bağlı Borçalı ve Kazak bölgelerinde yaşarken 1828 Türkmençay Muahedesi’nde buraların resmen Ruslara geçmesi üzerine yurtlarını bırakarak Kars’a geldiler. Çıldır ve Ardahan köylerine yerleştiler. Bir kısmı da İran’a göçtüler. Birçoğu ise bugün hâlâ Kazak bölgesindeki Kazak, Tovuz ve Ağsdafa rayonlarında yaşamaktadırlar. İran’a gidenler Sulduz’a yerleşerek “Sulduz Karapapakları” adını aldılar. Abas Mirza Kaçar tarafından 800 ev olarak, Güney İran’a göçürülen Sulduz Karapapakları, Mesud Kayhan’ın “*Çoğrafya-yı Mufassal-ı İran*” adlı eserinde Savukbulağ tümeninde 3.000 ev olarak zikredilir. Bugün 20.000 (25 yıl önce) kadar olmaları gereken bu “Sulduz Karapapakları; Terkyavyun, Saray, Arpalı, Canahmetli, Çaharlı ve Ulaşlı boylarına ayrılarak aşiret hayatlarını devam ettirmektedir. 93 Harbi’nden sonra Eleşkirt ve Ağrı bölgesine göç eden Karapapakların büyük bir bölümü sonradan İran Azerbaycan’ına ve Urmiye gölü güneyine Sulduz bölgesine geçmişlerdi. Osmanlı Devleti 1877 yılına kadar gelen göçmenlerden yüksek memur, ilmiye sınıfı mensubu veya zanaatları ancak kentlerde yapılabilenlere kentlerde yerleşme izni vermiş, diğerlerinin kent merkezlerinde yerleşmesini istememiştir. Ancak göçmenlerin sayısının artması sonucu birçok kunduracı, marangoz, berber ve benzeri küçük esnaf ile kent hayatına ve ticarete alışmış olan çok sayıdaki göçmen yerleştirildikleri köy ve kasabalara uyum sağlayamadıkları için kentlere göç etmek zorunda kalmışlardır (www.gocsempozyumu.org/turkiyeyegocilt:htm; Arı, 1960: 7). 1912-1913 Balkan Savaşı sırasında 117. 352, 1914-1915 Birinci Dünya Savaşı sırasında da yaklaşık 120. 556 göçmenin Anadolu’ya geldiği tahmin edilmektedir. Birinci Dünya Savaşına kadar Kafkasya’dan, Balkanlardan ve Ege adalarından Anadolu’ya gelen göçmenlerin sayısı bir milyonun üstündedir. Tarihi kaynaklar, Şimali Azerbaycan’ın Kazak-Şemşeddin hanlığının tabiliğinde olan Borçalı ve Kazak bölgelerinin 1828 Türkmençay mukavelesine esasen Ruslara verilmesinden sonra öz dede-baba yurtlarını bırakarak Karsa ilk göç eden Çıldır Karapapaklarıdır. Kazak (KAZAK) Borçalı ve Ağbaba bölgelerinden Karsa ikinci Terekeme göçü 1921de oldu. “Halk arasında “Terekeme” sayılan Tiflis Borçalıları’ndan bir kısmı 1921 yazından itibaren 15 il içinde sığınma ve göç yolu ile Sovyet idaresindeki yerlerinden gelerek Karsın merkez, Göle ve Sarıkamış kazaları köylerine yerleşmişler” (Kırzioğlu, 1953: 200). Ensar Aslan evvelce gösterdiğimiz eserde, Gürcistan Terekemeleri Borçalı’daki Orzuman, Karayazı, Kepenekçi, Kazak bölgesindeki Soğuk Bulak, Tiflis civarındaki Darvaz, Bezekli, Yırğançak, Kemerli, Ağalık,

Fahrılı, Ahılkelek'in Hosbiye, Göyye (Memmedli, 1996: 8, 16, 27, 29, 37, 40, 48, 62, 63, 68⁷ ve Lebis köylerinden gelmişler. "Tetkikatçı, 1854-1855 savaşlarında Kars'taki bazı Karapapaklar Karagöze ve Sivas'a göçtüler. Osmanlı Devleti tarafından "Müslüman-Türk-Sünni" nüfusunu dengelemek açısından Terekemeler yerleştirilmiş ve bazı diğer halklara mensup vatandaşlardan alınan evler ve hatta topraklar verilmiştir. Bu bir devlet politikasıdır ve denge oluşturulmuştur uzun sürede başarılı olunmuştur. Cumhuriyet başlangıcında bilinçli göç sağlanarak denge kurulmuştur.

Terekemelerin Yaşadıkları Yerler

Rusya Federasyonu:

Dağıstan (Özsoy, 1977: 7, 9)⁸, Moskova, Smolensk, Orel, Rostov, Belgrad, Tula, Kursk (Avşar, 1995: 52), Krasnodar bölgesi, Nalçik ve Stavropol'da da, 1944 Ahıska Vilayetinden sürgün edilen Karapapak Türkleri ikamet etmektedirler. Dağıstan Terekemeleri-Karapapakları, Derbent'in⁹ (Gadjiyeva, 1990: 2, 8, 9, 11-12, 32, 38)¹⁰ kuzey tarafında yaşamaktadırlar.

Dağıstan'ın Derbent Bölgesinde 80. 000 civarında (Kalafat, 1999: 113), Aryol'da (Aslan, 1985: 21-29; Avşar, 1995: 51; Avşar - Tunçalp, 1994: 33-35, 49-52)¹¹, Çeçenistan¹², Kabardey-Balkar Cumhuriyeti (Avşar, 1995: 51)¹³, Voronej, Volgograd'da (Avşar, 1995: 51), Terekeme (Karapapak) Türkü yaşamaktadır. Evliya Çelebi bunları Kaytag Türkleri olarak adlandırmaktadır. Dağıstan'ın Karapapak Türkmen taifeleri bugün; Berekey, Velikent,

7 Gögyeliler, 1722-1732 yılları arasında II. Tahmasıp tarafından Sulduz'a sürülmüş (Kazak'dan) 20 yıl sonra Gögye'ye geri gelmişler⁷. Gürcistan'da 1735'te Osmanlı hâkimiyeti sona erdikten sonra tekrar İran (Kızılbaz) hâkimiyeti başladığında İran şahı Nadir Şah, Borçalı yöresinden Osmanlı meyillisi olduğundan kuşkulandığı binlerce kişiyi zorunlu göçe tabi tutmuştu.

8 Dağıstan hem coğrafi hem de kültürel bakımından Kafkasların orijinal özelliklerini üzerinde taşıyan ve bu özellikleri ile tanınan bir ülkedir. Türkçe "dağ" kelimesi ile Farsça "ıstan" ekinin birleşmesinden oluşan ve "Dağ Ülkesi" veya "Dağlık Ülke" anlamına gelen Dağıstan bir topluluğu ve ırkı değil, coğrafi tomografik mana ifade eden bir kavramdır. Rusçada da "Dağlar ülkesi" anlamında "Strana Gor" ifadesi kullanılmıştır. Dağıstan'ın yüzölçümü 50.300 km², nüfusu yaklaşık 3 milyon civarındadır. Ülkede 680 köy idaresinin bağlı bulunduğu 41 kırsal ilçe, 10 şehir ve 15 şehir tipli kasaba bulunmaktadır. Dağıstan'ın başkenti, büyük demir yolu kavşağı ve Hazar Denizi'nde askerî ve ticari limanı olan Mohaçkale kentidir.

9 Kafkasya'nın kuzeyini güneyine bağlayan geçit yollarından en önemlisidir. Tarih boyunca çeşitli kavimlerin kuzeyden güneye, güneyden kuzeye geçişleri bu geçitten olmuştur.

10 Terekeme bölgesi önceden 12 köyden oluştuğu için "12 Para (parça)Terekeme" denmekteydi. Bunlar; Berekey, Velikent, Cimikent, Deliçoban, Padar, Karadağlı, Tatlar, Ulu Terekeme, Selik, Sahbazkent-Mehrejkent ve Sebede'dir. Sebede ve Sahbazkent-Mehrejkent sakinleri, Terekeme yaşlılarının söylediklerine göre olumsuz çevre koşulları ve yaşama şartlarının güçlüğü nedeni ile başka yerlere göç etmişlerdir. Başka topluluklarla birlikte Terekemelilerin de bulunduğu Kala köyünün ne zaman oluştuğuna dair tam bir bilgi yoktur. Toplam 10 köyü bulanan Terekeme'nin genel nüfusu bugün 18.407 civarındadır.

11 Fergane katliamından sonra tahliye edilen Ahıska Türkleri, Oryol, Belgrad, Tula, Smalininsk, Riyazan, Varanes, vilayetindeki taşra köyler altışar hane halinde yerleştirilmiş oldukları tespit edilmiştir.

12 Halen Grozniye bağlı Vinogradny kasabasında.

13 Naçık, Urvan ve civar mıntikalarda.

Cemikent, Padar, Memedkalar, Deli Çoban, Selik, Karadağlı, Kala, Tatlar, Sebede, Şahbazkent-Mehrej kent ve Uluterekeme köylerinde yaşamaktadırlar.

Gürcistan:

Ahıska: Ahıska (Arı, 1960: 5, 7; Güngül, 1996: 48-50; Kalkan, 1998: 160-170; Kırzioğlu, 1992: 113, 154; Özsoy, 1997: 54; Togan, 1981: 410; Zeyrek, 2001: 9; Zehtabî (Kirisçi), 1999: 719 www.gocsempozyumu.org/turkiyeyegocilt.htm; www.uydukurdu.com/.../dun_yadaki_en_buyuk_gocler-t154009.html)¹⁴ adı, Ermeni, Gürcü, Rus ve Türk kaynaklarında (Ak-Sıka, Ak-kale, Akesga, Ahaltsihe, Akhalsikhe, Akalkelek, Akalkalak vb. şekillerde) görülmektedir. Ahıska, küçük bir bölgenin adı olarak zikredildiği için coğrafi adlandırmada, “Meskhetî Bölgesi” şeklinde bilinir. Ahıska Türklerinin bazı Gürcü ve Ermeni kaynaklarında Mesket-Misket Türkleri olarak adlandırılmasının sebebi-Gürcistan’ın güneyinde, Karadeniz’in Acaristan kıyısından Kura Nehrinin Borcomi Deresi’ne kadar olan 150 kilometrelik bir arazide yerleşmiş olmalarından kaynaklanmaktadır (Arslan, 1995: 2; Kalkan, 1998: 160-170). Ahıska Bölgesi’nin Türklük tarihi, çok eski asırlara dayanmaktadır. Son Kıpçakların, Gürcü Kralının davetiyle gelip yerleşmesinden yüzyıllarca evvel buralarda Kıpçak ve Bun-Türklerin yaşadığına dair ciddi haberler vardır. Karapapaklar, Kafkasya’ya diğer kavimlerden önce gelmişlerdir. Doğu seferine çıkan Makedonların ünlü kralı İskender, MÖ. IV. yüzyıl sonlarında Kafkasya’ya geldiğinde, ona karşı çıkan kuvvetli bir Türk varlığının olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar, Kıpçak ve Bun-Türk adıyla anılmaktadır. Eski SSCB bölgesinde, vatanlarından uzak 270-345 bin Ahıska Türkünün yaşadığı düşünülmektedir. Ahıska Türkleri, bugün eski Sovyetler Birliği coğrafyasına dağılmış olarak yaşamaktadırlar (Aslan, 1995: 23; Berkok, 1958: 157-158; Brosset, 2003: 16; Ercilasun, 2002: 33; Kırzioğlu, 1992: 113; Kurat, 1972: 84; Özel, 2007: 3-4; Resulzade, 1951: 189; Togan, 1981: 410; Zeyrek, 2001: 12)¹⁵.

1870 yılı istatistiklerinde, Tiflis vilâyetine dâhil olan Ahıska kazasının, ahalisinin tamamını Terekemelerin teşkil ettiği Murakval köyünde 119 nüfus (14 hane), Oskoriya’da 107 nüfus (10 hane), Van’da 130 (14 hane), Kurbağaoğlu’da 110 (10), Lebis’te 131 (10 hane), Buzmaret’te 100 (10 hane), Niyala’da 286 (36 hane), Artax’da 36 (4 hane), Göyye’de 405 (42

14 Ahıska, Gürcistan’ın güneyinde bulunan bir bölgedir. Kıpçak Türkleri arasında yer alan uruğlar boylar bu bölgeye yerleştikleri için Ahıska Türkü adını almışlardır. Ahıska Türklerinin gerek gelenek gerekse, dil özellikleri olarak, Oğuz boylarından bazı farklı ayrıntılara sahip olması dikkat çekicidir. Fizikî yapı itibarıyla, Ahıska Türklerinin Oğuzlardan çok, Kıpçak boylarına benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir. Ahıska Türklerinin antropolojik yapısında; orta, uzun boylu bir fizik, geniş bir yüz, uzun düz veya az kemer bir burun, çatallı-düz çene, iri göz boşlukları küçük-normal boyutta mavi (gök mavisi, ve tonları), kahverengi, siyah gözler, sık (gür) sakal, soğuk havanın getirmiş olduğu kıllı bir vücut, iri kemik yapısı ve gelişmiş vücut özelliği görülür.

15 Ayrıca, TBMM 02.07.1992 tarihli ve 3835 Sayılı Ahıska Türklerinin Türkiye’ye Kabulü ve İskanına Dair kanun çikali 15 yıl geçmesine rağmen çalıştırılmamıştır. Devlet tarafından 150 aile iskanlı olarak Iğdır’a yerleştirildi. Ahıska Türkleri Türkiye dahil bir çok ülkeye bu şekilde göç etmek durumunda bırakılmıştır. Ayrıca, Türkiye Cumhuriyeti tarafından, Ahıska Türklerinin Kabul ve İskânına Dair Kanun (Kanun No: 3835, 02.07.1992-15) çıkarılmış ve bu kanun gereğince bir grup Ahıskalı Türkiye’ye getirilerek Iğdır’a yerleştirilmiştir.

hane), Xumris'te 175 (14 hane), Batxana'da 22 (4 hane), Sağamoy'da 130 (32 hane), sakinlerinin ekseriyeti Terekemelerden ibaret olan Gulalis köyünde 114, ahalisinin çoğu Ermeni olan Büyük Xaçallı'da 29, Küçük Xaçallı'da 96, Oracalar'da 15, Arakal'da 31, Kanza'da 121 Terekeme'nin yaşadığı belirtilmektedir (Valehoğlu, 2008: 28-31).

Kazanın tamamen Terekemelerden meydana gelen köylerinden Xavet'te 133 (18 hane) Erince'de 55 (9 hane), Davniya'da 11 (1 hane), Garta'da 64 (9 hane), Karsep'te 95 (12 hane), Ablax'da 20 (3 hane), Dangal'da 63 (10 hane) Tatar'ın yaşadığı belirtilmektedir (O zamanlar Tiflis vilâyetinde en büyük aileler, her birinin 10 kişiden çok nüfusu olan Pşav (dağlı Gürcü gruplardan biri) ve Terekeme aileleriymiş. Sonradan bu köylerin çoğu Tiflis vilâyetine henüz dâhil edilmiş olan Ahılkelek kazasına bağlandı. 1887 yılı istatistik bilgilerine göre bu kazanın bazı köylerinde ahalinin genel nüfusu içinde Rusların Tatar olarak gösterdiği Türk nüfusu şöyledir (Valehoğlu, 2008: 28-31):

Köyün adı	Nüfusu	Tatar nüfusu	Köyün adı	Nüfusu	Tatar nüfusu
Okam	714	714	Sağamoy	477	477
Göyye	419	419	Xavet	262	262
Büyük Xosbiya	242	242	Azmana	239	239
Karsep	219	219	Dangal	106	106
Batxana	113	113	Erince	99	99
Garta	94	94	Davniya	78	78
Xumris	28	28	Tog	269	170
Gulalis	270	170	Büyükarakal	555	25
Murakval	288	119	Küçükarakal	307	39
Mursaxet	219	80	Varevan	693	132
Büyük Xaçallı	947	13	Oracalar	580	52
Küçük Xaçallı	451	104	Kilda	472	46
Xızabavra	1363	75	Koteliya	609	27
Bogdanovka	839	15	Baralet	932	19
Dirgına	152	0	Kanza	1155	0

Çiftlik	Kars'a göç etmiş.	-	Modaka	Kars'a göç etmiş.	-
---------	-------------------	---	--------	-------------------	---

Harita: Haziran 1989 Sonrası Ahıska Türklerinin Geçici İskan Bölgeleri (Avşar, 1995: 52).

Şunu da ilâve etmeli ki bu kazanın Bavra, Kartikam ve Xulkuma gibi Ermeni köyleri ahalisinin ana dili o zamanlar Türkçe'ydi. 1903 yılı istatistik bilgilerine göre Lebis köyü 13, Niyal 36, Artax 8, Buzmaret 13, Kurbağaoglu 10, Van 16, Oskoriya 9, Alanza 7, Karzamet 15, Gavet 16, Okam 76, Göyye 44, Humris 4, Gulalis 30, Sağamoy 46, Büyük Hosbiya 17, Hıvet 30, Erince 9, Davniya 7, Azmana 26, Garta 10, Dangal 10, Karsep 24, Ablax köyü ise 10 haneden ibaretmiş. O devirde Lebis'in muhtarı Ahmet Hacıbayramoğlu, Karzak'ın da Hüseyinkulu Cebrayiloğlu imiş. 1917 nüfus sayımına göre Ahıska kazasında 34. 776, XIX. Asrın ilk yarısında ahalisinin ekseriyeti Karapapak-Terekeme Türklerinden ibaret olan Ahılkelek kazasında ise 2. 438 Türk, kayda geçmiştir. 1926 yılı listelerine göre ise, Ahıska kazasındaki genel ahalinin % 50. 7'sini Türkler, 25. 1'ini Gürcüler, 16. 1'ini de Ermeniler teşkil etmekteydi. Stalin'in emriyle 1944 Kasımında Mesxet-Cavaxet bölgesinin 230'a yakın köyünde yaşayan Türk ahalinin tamamı (bu cümleden Karapapaklar), öz vatanlarından Orta Asya çöllerine sürgün edildiler. Günümüzde Kazakistan, Kırgızistan, Azerbaycan ve Rusya'nın Kuban bölgesinde toplu halde yaşayan ve mevcudu 500 binden çok olan bu Kıpçak kolu, öz tarihî vatanlarına dönmek için hala mücadele etmektedirler.

Axılkelek (Ahılkelek: Ahılkelek-<http://www.eraren.org/indeh.php?Page:DergiIcerik&IcerikNo: 38>)¹⁶, Hosbiya, Lebis, Gogye-Gogya¹⁷, Alastan, Ota, Hırtız-Hırtız, Hıvet-Havet,

16 Gürcistan'ın güneybatı kesiminde, Samtshe-Cavaheti bölgesinde bulunan küçük bir kenttir. Kentin adı, Yeni kent anlamına gelir. Osmanlı yönetimi altındayken Ahılkelek olarak adlandırılmıştır. Maktul Harnos Sancağı Beyi Kapıcıbaşı Ağzı Açık Mehmed Ağa'nın muhalefatının müsadere olunduğuna dair Çıldır Valisi Ahmed Paşa tarafından Sadaret'e tahrirat, BBA, HHT, T: 19/S/1238, Dosya No: 744, Gömlek No: 3520716;BOA. Tapu Tahrir Defteri, nr. 903; Gönca-Karabağ ayalatının defteri.s.28.

Cavaxet (Kırzioğlu, 2008:41-44; Kırzioğlu, 2009:21-25)¹⁸, Karsep, Agara-Niyala, Karzamet, Margastan, Azgur, Noxrep-Nohrep, Kaxaret-Kaharet, Aşoro (Oşora), Samshe-Javakhetti (Güneybatı Gürcistanda), Doğu Gürcistan'da Borcalo'da-Borçalı (Mert, 2004: 233, 234)¹⁹, Borçalı Savar ilçesi (www.borchali. net/indeh. php?s:qarapapaklarve_terekemeler.-02.04.2008; www.terekeme-Karapapak.azbuz.com/indeh.jsp/.-02.04.2008)²⁰, Borçalı Borası İlçesi²¹, Borçalı Başgeçit İlçesi (http://qarapapaqlar. borchali. net/index. php?cat=oxu&id=85, 15. 07. 2012)²², Borçalı Karayazı İlçesi²³, Bogdanovka, Karaçöp ilçesinin²⁴, Borçalı Lagadehi İlçesi²⁵, Ağbulak²⁶, Lelev²⁷i, Zalga²⁸, Kepci²⁹, Aran Araklısı, Orzuman, Karayazı, Sadahlı, Bolus-Kepenekçi, Karacalar, Soğanlık, Kızılhacılı, Lenbeli, Faxralı, Nazarlı, Kosalı, Alget, Arıxlı, Aktehle, Kaçağan, Darvaz, Tiflis, Bezekli, Yırğançak, Kamerli, Ağalık, Acara (Kalafat, 2002: 153-184; Kırzioğlu, 1992: 43-46-137-138; Memmedli, 2006: 112)³⁰, Tatlıkişla, Alazla, Toloş, Qoyundere, Buzvarı, Uban, Bezirhana, Varlez, Zurzelli, Çobaret, Gobiye, Aspinza, Ota, İndusa, Gamza, Kündala'da ikamet etmektedirler (Devrisheva, 2006: 54, 76, 83; Valehoğlu, 2008: 44-48).

17 Muharrem Ergin, 1923'te Ahıska vilâyetinin Ahılkelek kazasına bağlı Gögye köyünde doğdu.

18 Cavaxet, merkezi Ahılkelek olan bölgeye denilir. Yerlilere Çınçavat derler. Yerliler de Karapapaklara İmir derler. Van çukurunda Buzmaret, Van-Uzundere İmir'dir. Van, Buzmaret, Koyundere ahalisi İmir'dir. Colit, Kôdas, Ardak, Panaket İmir'dir. İmirler, ge'yi ga şeklinde söyler. Götürme/gotuma diyenler İmir'dir.

19 Gürcistan'da Borçalı Bölgesinde, merkezde 500.000 çevresi ile birlikte 600.000 Terekeme Türkü vardır. XX. yüzyılın başlarında Rus-Gürcü hakimiyeti altındaki tarihi Karapapak yurdu Borçalı, Lüksenburg, Borçalı ve Başgeçit adlarını taşıyan üç bölgeye ayrılır. Bu bölgeler içinde de iller ve ilçeler oluşturulur. Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Gürcistan'ın bağımsızlığını 1991 yılında ilan etmesiyle birlikte, bu bölgede yaşayan ve nüfusu yarım milyonu aşan (yaklaşık 550.000.000) Karapapak Türkü de huzura kavuşur.

20 Candar, Kızılhacılı, Sarva, Mamgeli, Meşçitli, Görahlı, Tezekent, Hacılar, Alget, Amborasya, Karakeçili, Ağkeçili, İmenzili, Kepenekli, Köseali, Baydar, Kasımganlı, Leibadin, Daştepe, Şuleger, Kuşev, Ağmemeali, Kocakan, Tekeli, Hancagazlı, Kireçmeganlı, Kasımlı, Baytarafçı, Baytallı, Ulaşlı, Yu karı Gullar, Aşağı Gullar, Kirihli, Aşağı Saral, Yukarı Saral, Demye, Görhir, Ahırkelek, Ahıl, Mahmutlu, Mamayı, Mollaoğlu, Sadaklı, İmir, Halver, İmizal, Büyük Beyler, Küçük Beyler köyleri.

21 Aşağı Koşkilise, Yukarı Koşa Kılıse, Molla Ahmet, İmir, Hazan, Koculu, Fahralı, Saraçlı, Boğanlı, Kölayır, Alhır, Hasn Hocalı, Taşlı Gullar, Esmenler, Ceferli, Deller, Karadiken, Sıskala, Arakel, Bayteker, Aşağı Külveren, Yukarı Külveren, Zor Geçit, Baba Kişi, Sarı Memed, Darvaz, Abdallı, Bolur, Kepenekçi, Sorollar, İnce Oğul köyleri, Район Тифлиско-Карсско-Эриванской железной дороги в эконо-мическом, коммерческом отношениях.-Tiflis-Kars-Revân Demir yolu Bölgesi Ekonomi, Ticari Açısından, Тифлис 1897.

22 Seferli, Deller, Sukala, Dunus (Dunus Dumanisi), Mahmutlu, Hamamlı, Armutlu, Memişli, Meşililer, Kızıl Kılıse, Sindiler, Azgeyilyan, Dagarlı, Kızıl Haçlı, Saca, HüsöyünÇayı, Copuzlar, Yırğan Çay, Aşağı Karabulak, Yukarı Karabulak, Lökçandar, Yakuplu, Şamdanlı, Gödek Dağı, Aşağı Orazma, Yukarı Orazma köyleri.

23 Soğanlı, Karacalı, Ahtehir, Karatehne, Sonc Muğanlı, Birikli, Tezekent, Kösali, Nazarlı, Aşağı Ketenci (Caferi) Candar, Zeger, Karatepe köyleri.

24 Kaheti bölgesinin Sagarejo-Sagarevçov kasabası, Keşeli, Tüller, Kazılar, Karabağlar, Yarmuganlı, Düzeyram, Lebbeli köyleri.

25 Kabal, Uzuntalo, Genceli ve Karacalı köyleri.

26 Kösalar, Şihli köyleri.

27 Karacalar köyü.

28 Enican, Tecir, Culluhlu ve Tecit köyleri.

29 Muhran, Tatuşağı, Ferme köyleri.

30 Gürcistan'ın güneybatı kesiminde yer alan özerk cumhuriyet yönetim merkezi Batum'dur. Türkiye'nin hemen kuzeydoğusunda, Artvin ve Ardahan illeri sınırında yer alır. Artvin'in Hopa ilçesinde bulunan Sarp Sınır Kapısı Batum'a açılır. Bir süre Osmanlı İmparatorluğu yönetiminde kalmış olan Acara Özerk Cumhuriyeti, 1921'de Acara Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adıyla kurulmuş, Sovyetler Birliği'nin dağılıp Gürcistan'ın bağımsız olmasından sonra bugünkü adını almıştır. Gürcistan'ın merkezi yönetimine tabi olan Acara Özerk Cumhuriyeti, Türkiye ile tarihi, dinî ve kültürel yakınlığa sahiptir.1921 Kars Antlaşması metninde "Garantör" terimi geçmemekle birlikte 6. maddesine dayandırılarak, özerkliğinin Türkiye'nin garantörlüğünden bahsedilmektedir.

Ahıska Türklerinin Dünyadaki Nüfus Dağılımı		
NO:	İkamet	Nüfus adet
1	1. Azerbaycan	135. 000 Kişi
	Mugan Bölgesi	65. 000 Kişi
	Gence-Kazak Bölgesi	20. 000 Kişi
	Bakü ve Civarı	10. 000 Kişi
	Kuba-Kacmaz Bölgesi	15. 000 Kişi
	Diğer Bölgesi	25. 000 Kişi
2	2. Kazakistan	105. 000 Kişi
3	3. Kırgızistan	35. 000 Kişi
4	4. Özbekistan	(1989-1990'da 105. 000 Kişi)10. 000 Kişi
5	5. Rusya Federasyonu	65. 000 Kişi
6	Kursk Vilayeti (Oblast) Tahmini	2. 000 Kişi
7	Smolensk Vilayeti	3. 000 Kişi
8	Belgorot Vilayeti	4. 000 Kişi
9	Krasnodar (Krayı) Bölgesi	15. 000 Kişi
10	Tula Vilayeti	2. 000 Kişi
11	Diğerleri	7. 000 Kişi
12	Oryol Vilayeti	2. 000 Kişi
13	Çeçen-İngusetya	3. 000 Kişi
14	Rostov Vilayeti	7. 000 Kişi
15	Stavropol (Krayı) Bölgesi	9. 000 Kişi
16	Kabarda-Balkar Cumhuriyeti	5. 000 Kişi
17	Volga Nehri-Güneyi	3. 000 Kişi
18	Riyazan Vilayeti	3. 000 Kişi
19	Ukrayna	15. 000 Kişi
20	Gürcistan	2. 5000 Kişi (Tahmini)
TOPLAM: 368. 000 Kişi (Tahmini) (http://www.acikarsiv. anka. edu. tr/fulltext/4116. pdf-)		

Ukrayna:

Ukrayna'daki Karapapak topluluğu, 1944 Ahıska (Gürcistan) sürgünü insanlardır. Ukrayna'da yaşayan Ahıska Türkü sayısı yaklaşık 3-4 bin kişidir. Özbekistan'dan gelmişlerdir. Donetsk vilayeti, Kiev, Donetsk, Harkov (İzzetov, 18 Ocak 1994; Özsoy, 1997: 54), Mykoloyiv, Kherson'da (Avşar, 1995: 72) yaşarlar. Ukrayna'ya, 1991 Özbekistan olaylarından sonra gelmişlerdir.

Azerbaycan:

Rusya ve İran arasında 1828 yılında imzalanan Türkmençayı anlaşması ile ise Aras'ın kuzeyinde kalan Revan (Erivan), Nahçıvan ve Gence Ruslar'a, Aras nehrinin güneyinde kalan ve Azerbaycan topraklarının 2/3'sini oluşturan bölge ise İran'a bırakılmıştır. 1813-1828 yıllarına kadar 410 bin km² yüzölçümüne sahip olan Azerbaycan, topraklarının 280 bin km² olan Güney Azerbaycan İran'ın, 130 bin km² olan Kuzey Azerbaycan ise Rusya'nın eline geçti. **28 Mayıs 1918 tarihinde Mehmet Emin Resulzade başkanlığında kurulan "Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti" Türkiye tarafından derhal tanınmış; ancak ülkenin 27-28 Nisan 1920 gecesi Ruslar tarafından işgali ile tarihe mal olmuştur.** Azerbaycan, Sovyetler Birliği'ne katıldıktan sonra da sürekli toprak kaybetmiş; Stalin döneminde yapılan düzenlemeler sonucu Zengezur, Dereleyez ve Dilican'dan oluşan toplam 10. 9 bin km² arazi Ermenistan'a verilmek suretiyle, Nahçıvan Azerbaycan'dan koparılmıştır. Aslında bu tasarruf ile Türkiye ile genel Türkistan coğrafyasının toprak bağlantısı koparılarak asıl amaca ulaşılacak istenmiştir. Öte yandan 9. 5 bin km²'lik alana sahip olan Borçalı bölgesi ise Gürcistan'a verilmiştir. 1922-23 yıllarında ise Kirov³¹ tarafından Göyçe bölgesi ve Nahçıvan'ın bir kısmı; 1929'da Alihaydar Karayev tarafından Kazak'dan bir kısmı, Cebrayıl kasabasından Nüvedi, Ernezir ve Tuğud köyleri; 1946'da Mircefer Bağirov³² tarafından bir miktar orman arazisi, 1969'da Veli Ahundov³³ tarafından Tovuz bölgesi arazisinden, 1984'de ise Kamran Bağirov³⁴ tarafından Kazak bölgesinden bir miktar arazi Ermenilere verilmiştir (Herbi And Gazeti, 2003: 4; Blank, 1998: 3). 1988'de Azerbaycan 86. 6 bin km² yüzölçümüne sahipti (Bunyadov-Yusufov: 401; Özgür, 1997: 169).

31 Sergey Mironoviç Kirov (27 Mart 1886-1 Aralık 1934) Bolşevik lider 1921'de Azerbaycan parti organizasyonunun başı oldu. Leningrad Komünist Partisi Merkezi'nde, Troçkist muhalefetin üyelerinden olan Leonid Nikolayev tarafından tabanca ile öldürüldü.

32 Azerbaycan Komünist Parti Birinci Sekreteri.

33 1959-69 arasında Azerbaycan KP MK 1. sekreteri (1916-1985).

34 Azerbaycan KP MK'nin o zamanki birinci katibi.

Kazak (Kalafat, 1998: 79-95)³⁵, Soğukbulak, Karayazı, İmişli³⁶, Şeki, Şirvan³⁷, Karabağ, (Ahundlu, 1999: 331; Caferoğlu, 1984: 141; Eliyev, 1998: 16; Hacıyev, 1990: 19; Hailov, 1992: 14; Karaman, 2006: 3; Yusufov, 1994: 288;)³⁸, Gence³⁹, Tovuz, Gedebeş, Ağcebedi, Ağstafa, Bedre, Beylagan, Bilasuvan⁴⁰, Cebrayıl⁴¹, Ağdam⁴², Füzuli⁴³, Kelbecer⁴⁴, Zengilan⁴⁵, Gubadlı⁴⁶, Laçın (Avşar, 1995: 51)⁴⁷, Celilabad, Daşkesen, Gedebeş, Goranboy, Şemkir, Hanlar, Hocalı⁴⁸,

35 Kazak İli-Qazax rayonu, Azerbaycan'da rayon Gürcistan-Ermenistan sınırında ve Gence-Kazak ovasında yer almaktadır.1867'de Kazak kazası, 1930'da Kazak ili kurulmuştur. Azerbaycan'ın Ermenistan sınırları içerisinde kalan kesimde, tarihi Kazak eyaletinin bir parçası olan bölgede, Terekeme Türkleri yaşamakta idiler.

36 Karabağ kaçkınlarının yoğun olarak yaşadığı illerden.

37 Şeki-Şirvan denilince, çocukluğumda, gençliğimde ve her anımda annemden duyup dinlediğim sözler gelir aklıma:

“Bekim ağlar,
Şirvan'ım, Şekim ağlar
Sen öldün men ağladım
Men ölsem be kim ağlar?” bir başka şekli ile de:
“Şekim ağlar Şekim ağlar,
Şirvan'da Şekim ağlar.
Sen ölsem men ağlaram
Ya men ölsem kim ağlar?”

38 İşgal altında ve 13 ilden oluşmaktadır.1988-1993 yıllarında Ermeniler tarafından işgal edilmiş Azerbaycan toprakları: Dağlık Karadağ: İşgal tarihi 1988-1993, yüzölçümü 4400 km. (Şuşa, Hankendi, Hocavend, Akdere, Hadrut). Ermenilerin işgali sonucunda Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarının % 20'si kaybedilmiş, 20.000'den fazla kişi insanlık dışı usullerle katledilmiş, 50.000'den fazla kişi yaralanmış ve sakat kalmıştır. Bir milyon üzerinde kişi yıllardır kendi yurtlarından mecburi göçmek durumunda kalmıştır. Tarihte bu güzel yurda farklı isimler verildiği görülmektedir. Karabağ'a, Eski Roma ve Yunanlılar Albanya; Araplar ise, Helenistik devirde burada yaşayan Arran veya Aronal adlı bir kavme izafeten “Arran” demişlerdir. Arap müelliflerden El-Kufi, X. asırda kaleme aldığı “Kitabu'l-Fütuḥ” adlı eserinde Arran hakkında bilgi verirken bu yörenin başkentinin Berde olduğunu belirtmektedir. Bu vilâyete, bölgede hüküm süren Arran adlı bir hükümdarın ismi verilmiştir. Kelimenin kaynaklarda Türkçe olduğu belirtilmekte, etimolojisi; eren “er, erkek, kişi”, -en genişleme eki ya da, Eski Türkçede olduğu gibi, isimlere gelerek çoğul anlamı veren ek şeklinde izah edilmektedir.Karabağ'a, VI. yüzyılda Kür ve Aras nehirleri arasında hüküm süren İskitler döneminde “Arsah” denilmektedir. Türkçe olan kelimenin etimolojisinin; er “erkek, kişi, yiğit”; sak sağ, akıllı, yetenekli şeklinde olduğu kaydedilmektedir. Çeşitli kaynaklarda rastlanılan “Arsak” isminin Türk menşeli olduğunu Azerbaycanlı araştırmacı Seyidov da savunmaktadır. Yine, X. yüzyılda Çinli yazar tarafından hazırlanan “Uygur Seyahatnamesi” adlı eserde “Arsak” isminin geçmesi bu kelimenin Türkçe olduğunu gösteren delillerdendir.

39 Azerbaycan'ın ikinci büyük kenti Mehmet Emin Resulzade önderliğinde, 28 Mayıs 1918'de Milli Azerbaycan Cumhuriyeti ilan edildiğinde, ilk başkenti Gence oldu.

40 Karabağ kaçkınlarının yoğun olarak yaşadığı illerden.

41 İşgal altında Cebrayıl: İşgal tarihi 23 Ağustos 1993, yüzölçümü 1050 km².

42 İşgal altında Ağdam: işgal tarihi 23 Temmuz 1993, yüzölçümü 1154 km².

43 İşgal altında Füzuli: İşgal tarihi 23 Ağustos 1993 yüzölçümü 1112 km².

44 Son dönem dünya tarihinin en büyük vahşeti ve soykırımı Kelbecer'de yapıldı. Kelbecer, tarih boyunca Türklerin yaşadığı ve Türklerin idaresi altında olmuş bir şehirdi.1993 yılı Mart ayının sonlarında, Ermeniler, Kelbecer'e saldırıyı başlattılar. Yine ihanetler ve yine ordusuzluğun yarattığı avantaj ile, 2 Nisan 1993 günü Kelbecer'e girdiler. Karabağ Savaşı'ndan önce nüfusunun %98'ini yerli Azeriler oluşturmuştur. İşgalin sonucunda rayonun 53.962 kişi tamamen sürgün edilmiştir. Yüzölçümü 1936 km².

45 İşgal altında Zengilan 29 Ekim 1993 tarihlerinde işgal edilmiştir. Yüz ölçümü: 707 (km²)

46 İşgal altında Gubadlı işgal tarihi 30 Ekim 1993, yüzölçümü 707 km².

47 İşgal altında Laçın: İşgal tarihi 18 Mayıs 1992, yüzölçümü 1875 km².

48 Hocalı stratejik olarak Karabağ dağ silsilesinde Ağdam-Şuşa, Eskeran-Hankendi yollarının üzerinde yerleşmektedir. Hocalı'nın coğrafi-stratejik konumu Ermeni silahlı birliklerinin buraya saldırmasına müsaitti. Hocalı Hankendi'den 10 km uzaklıkta, güneydoğusundadır. Karabağ'daki tek havaalanı Hocalı'dadır. Hocalı Katliamı (Azerice: Hocalı Katliamı)-Karabağ Savaşı sırasında 26 Şubat 1992 tarihinde Dağlık Karabağ bölgesindeki Hocalı kasabasında yaşanan Azeri sivillerin Ermeniler tarafından toplu şekilde öldürülmesi olayıdır. Ermeni güçleri 1992 yılının 25 Şubatı 26 Şubat'ta bağlayan gecede bölgedeki, 366. Alayın da desteği ile önce giriş ve çıkışı kapadığı Hocalı kasabasında, Azeri resmî rakamlarına göre, 83 çocuk, 106 kadın ve 70'den fazla yaşlı dahil olmak üzere toplam 613 sakin öldürülmüş, toplam 487 kişi ağır yaralanmıştır. 1275 kişi ise rehin alınmış ve 150 kişi ise kaybolmuştur. Azerbaycan'a göç edenlerden Hocalı Kasabasına yerleştirilenlerden bir kısmı 1992 yılında bu kez de Ermeni saldırıları neticesinde hayatlarını kaybetmişlerdir.

Hocavend, Yevlah, Zardab, Şuşa⁴⁹, Terter, Tovuz, Saatlı, Sabirabad, Şamahı, Gence, Mingeçevir, Naftalan, Sumgayıt, Hankendi, İsmayılı, Nahçıvan Özerk Bölgesi⁵⁰, Kaçmaz'da (Avşar, 1995: 76) yaşarlar.

Güney Azerbaycan:

Kuzey bölgesi yani Azerbaycan ile sınır olan kısımlarda yoğun olarak yaşarlar. Ayrıca Sulduz Bölgesi, Terekemeler ile özdeşleşmiştir (Бартольд, 2003: 48-49; Богданов, 1909: 9-11, 17-18; Бларамберг, 1841: 14-15; Кафтырев, 1829: 24-27; Колубакин, 2003: 298-305; Корсун, 1923: 36-40; Корсун, 1874: 65).

Sulduz bölgesinde (Ören, 1998: 11; Yegane, 1990: 40, 42⁵¹, Ada, Ar, Ağca, Zeyve, Ağgabeyli, Alagöz, Eminli, Oksar, Baranlı, Balıkçı, Bayramboğa, Bayızara, Biçenli, Beyimgala, Peyecik, Tabiya, Cebeltezekenti, (Dağlık Tazekent) Demtezekenti (Sulak Tazekent) Tezegala, Toppuzova, Çakal Mustafa, Çiyana, Hacıbağlı, Hacıpugruz, Hacıhanlı, Helebi, Hederava, Hınhına, Helefen, Heleflı, Daşdürgezi, Taşdogora, Derbent, Demirci, Dilenciarlı, Saksitepe, Saral, Sungar (Kartal), Şirvanşahlı, Şirinbulak, Garna, Golad, Galacık, Galalar, Garakasap, Kervansaray, Kamus, Köpekli, Gözayran, Kehriz, Girdegayıt, Göl, Köhül, Gelevan (Gülvan-<http://gazahli.net>⁵²), Gazigürması, Paşaygümovası, Kazakgümovası, Görhana, Lavaşlı, Yukarı, Mehmetşah, Memeli, Memiyent, Yedigâr, Yunuslu köylerinde yaşamaktadırlar (http://www.karapapak.com/turkce/konu_detay.aspx?id:71).

Özbekistan:

15 Kasım 1944 tarihinde, Ahıska'daki 200'den fazla köy ve kasabada yaşayan binlerce insan, birkaç saat içinde ocağından sökülerek yük ve hayvan vagonlarında, Sibirya, Kazakistan,

49 İşgal altında, Sirihli, Alikeyhalı, Ehmetli, Nüstüstü köyleri.

50 Nahçıvan, Güney Kafkasya'da bulunan tarihi bir şehir ve bu şehrin merkezliğini yaptığı bir bölgenin adı olup, Aras nehrinin sol tarafında bulunur ve bu nehir vasıtasıyla İran topraklarından ayrılır. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti (NÖC)'nin statüsü 12 Kasım 1995 tarihinde halk oylaması ile kabul edilen Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nın 9. bölümünde düzenlenmiştir. Buna göre; NÖC, içişlerinde özerk, savunma ve dış politikasında ise Azerbaycan'a bağımlı bir statüye sahiptir.

51 Prof. Dr. Muharrem Ergin (1923-1995), Muharrem Ergin, Haydar Ergin ile Naime (nüfus kaydında Hanım) Ergin'in oğlu olarak 1923'te Ahıska vilâyetinin Ahılkelek kazasına bağlı Gögye köyünde doğdu.1920'li yıllarda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin sınırları içerisinde kalan bu bölgede yaşayan Türkler kendilerine Terekeme veya Karapapak adını vermişlerdir. Ancak Türkiye'de "Mesket Türkleri" adı ile tanınmaktadırlar. Timur devrinde Semerkand'dan göçen bu Türkler iki yüzyıl kadar İran'da Sulu düz: Sulduz bölgesinde yaşamışlar sonra Ahıska vilâyetine gelmişlerdir. İşte Muharrem Ergin bu Terekeme Türklerinin beylerini teşkil eden Kemaloğulları adlı bir aileye mensuptur. Osmanlı idaresi bu beyler ailesine fermanla beylik de vermiştir. Sulduz Karapapakları, kendi aralarında Terkyavun, Saray, Araplı, Canahmedlu, Çaharlı, Ulaşlı gibi soylara ayrılmaktadırlar.

52 Hacı İsmail Nebiyar'ın Sulduz Karapapakları hakkında Farsça olarak yazdığı ve Gurban Gurbanov tarafından tercüme edilen "Azerbaycan ve Sulduz" adlı eserinde Sulduz Karapapak Eli'nin 13 tayfadan ibaret olduğu belirtilmektedir. Bu tayfaların adları ise sırasıyla; 1-Terkavend, 2-Can Ehmedli, 3-Çaxırlı, 4-Şemseddinli, 5-Eraplı, 6-Gezag, 7-Ulaşlı, 8-Saral, 9-Adıgözelli, 10-Köroğlu, 11-Dostlar, 12-Dışgıran, 13-Leyli şeklinde sıralanmıştır. Gezag tayfasıyla ilgili olarak, "Gezag; Gezaglılar ehli Tesennun (İran'da ülke nüfusunun %7, 7'sini 4 Sünni mezhebe bağlı kesim) kardeşlerine yakın olduklarına göre ekseren Garna ve Gülvan kentlerinde yaşarlar. Onların en meşhuru İsmayıl Ağa Gezag Garna kendinde, Memi Xan Gezag Mehabad'da meskundurlar" bilgileri verilmiştir.

Kırgızistan ve Özbekistan'a sürülmüşlerdir. Sürgün edilenlerin birçoğu yollarda öldü. Sağ kalanlar da, ata vatanından ebedî ayrılığa mahkûm edildiler. Yıllarca dünya kamuoyundan gizlenen sürgünün belgeleri bugün artık sır değil. 31 Temmuz 1944 tarihli “**Devlet Savunma Komitesi**”nin gizli kaydıyla kaleme alınan kararının altında Gürcü diktatörü Stalin'in imzası bulunmaktadır. Böylece, Fergana, Taşkent, Namangan, Andican, Sırderya, Buhara ve Semerkant (Bayraktar, 1999: 8; Ellezoğlu-Çakırgözoğlu, 2006; Seferov, 2008: 393, 400) Akkurgan, Çimkent, Degabad, Leninabad, Kumuskan, Bostanlık semtleri (Avşar, 1995: 50) gibi yerlerde yerleştirilmiştir.

Kırgızistan:

Bişkek, Oş merkez Vadazabornik semtinde, Nariman, Furkat ve Kalinin, Pilimkoz ve Aravan gibi yerleşim birimlerinde (Cihan, 2008), Batkensk, Çu, Talas, Celal-Abad (Avşar, 1995: 72), Alamudin, Rayunu, Canijer, Savhozuna Köyleri (<http://www.ahiska.org.tr/yazi.php?goster:8->).

Kazakistan:

Alma-Ata, Karaganda, Semipalatinsk, yeni başkent Astana, Jambıl (Cambul-Taraz), Çimkent, Türkistan ve Kentav şehirleri.

Afganistan: Celalabad, Host, Gardez⁵³.

Ermenistan:

Bilhassa Kuzeybatı Ermenistan Bölgesinde (Şirak Vilayeti) 1944 öncesine kadar büyük bir Karapapak topluluğu yaşamaktaydı. Bugünkü Bölge ise tamamıyla Rusların yardımıyla uygulanan vahşi yöntemlerle Türklerden arındırılmıştır durumdadır. Bununla birlikte, Karabulak, Pirahmed Kendi, Siyahçeşme, Zengitepe, Arapdizeçi, Cemal Kendi, Bey Kendi, Kilise Kendi, Gümrü-Makû, Kilise Kendi, Zaruşad (www.devletarsivleri.gov.tr; Erkan, 1996: 10, 17, 19)⁵⁴, Kürdo, Koçköy, Polat Köy, Veneze, Telek (Tozlu, 2005: 86-96), Molla-Musa

53 Kaynak: Bahadır Kemaloğlu.

54 Kendilerine tâbi olma isteklerini reddeden Zaruşad ve buraya bağlı Güğercin, Mamaş ve İncilipınar köylerine, Ermenilerce top ve makineli tüfeklerle saldırıldığı; mukavemet edilmesine rağmen halktan dört yüz elli kişinin katledildiği; adı geçen üç köyden bir çok kişinin toplanıp çeşitli işkencelerle öldürüldüğü; kadınların güzellerinin seçilerek otuz-kırk kadarının Gümrü'ye götürülüp, köylülerin mallarına el konulduğu; ayrıca on bir köyün daha mal ve hayvanlarının kasbedildiği ve Ermenilerin, teslim olmayan Ağbaba ile Çıldır'a taarruz edecekleri, Bosik köyünden gönderilen mektuptan anlaşılmış olup halkın Türk hükümetinden yardım talebinde bulunduğu.18 C.1338 (9.III.1920) HR.SYS. 2878/19 Türkçe Transkripsiyonu: 155, 94 KB Belge Görüntüleri: 42, 46 KB54. Kafkas toplumlarının, Rusya'ya karşı pek çok isyan çıkarttıkları ve onu bir hayli uğraştırdıkları bilinmektedir. Ruslara karşı olan topluluklar, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sırasında da benzer hareketlere girişmekten geri kalmamışlardır. Savaşta Osmanlı Devleti'ni desteklemek amacıyla, Kafkasya'nın çeşitli bölgelerinde ayaklanmalar çıkartmışlardır. Ayaklanan toplumlar arasında, Abhazlar, Çerkezler, Acarlar, Çeçenler ve Dağıstanlılar görülmektedir. Ayrıca, bunlara ilave olarak henüz Rusya'nın eline geçmemiş bölgelere daha önce göç edenlerle, Karapapaklar da gönüllü olarak Osmanlı ordu birlikleriyle hareket etmişlerdir. Savaşta en çok yardımı görülenler arasında ise, Kars ili ile Rusya sınırı

(Mollamusa), (Baxçalı), Bozgala, Mumuxan, Musluxlı-(Musluglu), Ordaklı-(Ördekli), Seldaglan-(Seldağlan), Sogyutlı-(Söyüdü), Snıx-(Sınıg), Şiş-Tapa-(Şiştepe), Ağbaba bölgesi, Bölgenin Balıklı, Garaçenti (Karaçanta), İbiş, Tepeköy, Öksüz, Şüragel⁵⁵, Kebcud, Seydi,

arasındaki Şüregül ve Zarşad kazaları halkından olan Karapapaklar'dı. Çok cesur ve savaşçı olan bu toplum, özellikle at üzerinde silah kullanmakta pek şöhretli idi. Bunlardan Mihri Ali adlı birisi büyük kahramanlıklar göstermişti.

55 1804 yılı yazında İrevan hanlığının arazisinden 2 bin Ermeni gizlice kaçarak Rusların himayesine geçmiş ve onlar Loru-Pembek bölgesinde yerleşmişlerdi. Aynı yıl Rus askerleri Şöreyel'e girdi. 1805 yılı Ekim'in 20'sinde Şöreyel sultanı Budakla knyaz Sisianov Gence de Şöreyel'in ebedi olarak Rusya'nın tabiliğine geçmesi hakkında senet imzaladılar. Sırf bundan sonra aynı arazide yaşayan Türklerin kaçınlık devri başlamıştır. Şöreyel köylerinin Karapapak boyundan olan ahalisinin bir hissesi 1807 yılı Rus-Türk muharebesi neticesinde öz yer yurtlarını terk ederek İrevan hanlığının ve Kars paşalığının arazilerinde sığınacak bulmuşlardı. Karapapak tayfaları fırsat bulduca evveller yaşadıkları köylere edip Ermenileri kovmak istiyorlardı. 1807 yılı Ağustos'unun 26'sında General Nesvetayev Graf Gudovi'e yazdığı mektuba gösterirdi ki Karapapaklar Gümrü yakınlarında yerleşen Tapanlı ve Goçgant köylerine baskın etmiş, 7 Ermeni'nin başını kesmişler. Ekim'in 29'unda gönderilen raporda ise Şöreyel'in yerli sakinlerinden 26 ailenin Kars paşalığına kaçtıkları kaydedilir. Doğu Anadolu'da yaşayan Ermeniler İrevan hanlığının Ruslar tarafından işgalini sabırsızlıkla gözlüyorlardı. Bayazid paşalığında yaşayan Ermeniler 1806 yılının Eylül ayında Tiflis'e mektup göndermişler ki, Rus askerleri İrevanı ele geçirince, 10000 Ermeni her şeylerini atıp gelecekler. Erzurum Ermenilerinden 200 aile Rusların İrevan'ı ele geçirdiklerini duyup hatta yola düşmüşlermiş. Onlar Kars'a çatanda bu haberin yalan olduğunu duyup, orada bekleme mecbur olmuşlardır. Aynı zamanda aynı mektuba gösterilir ki, İrevan sakinlerinden (hanlığın arazisinden) 500 Tatar (Azerbaycanlı) ailesi Kars'a göçmüştür. Rus askerleri Şöreyel'e dâhil olana dek sultanlığın arazisinde 170'e yakın köy olmuştur. 1805 yılı istatistik malumatlarına göre ise Şöreyel'de sultan Budağın itaatinde toplam 524 aile yaşamıştır. Aynı arazide Rusların ister Türklerle, ister İrevan hanının, isterse de İran şahının veliahdı Abbas Mirzanın askerleri ile muharebeleri neticesinde Şöreyel'in köylerinin ekseriyeti harap olmuş, ahalisi ise kaçkın düşmüştür. Sonradan aynı arazide Türkiye'den gelen Ermeniler meskünlaşmışlardır. Sultan Budak ve Cafer Bey'in 1809 yılı aralığında General Hakverdov'a yazdıkları dilekçede gösterilirdi ki, İran'la muharebe neticesinde köyler dağıtılıp harap olmuş ve bütün Şöreyel eyaletinde toplam 250 ev kalmıştır. 1813 Ekim 12-de Rusya ile İran arasında bağlanan Gülistan mukavelesine esasen Şemşedil, Loru-Pembek ve Şöreyel eyaletleri Gence, Karabağ, Şeki, Şirvan, Bakı, Kuba, Derbend, Talış Hanlıkları ve Dağıstan her zaman Rusya'nın terkiğine katılır. 19. asrın evvellerinde İrevan hanlığı 15 bölgeden-Kırhbulak, Zengibasar, Gernibasar, Vedibasar, Şerur, Sürmeli, Derekend-Parçanis, Saatlı, Talın, Seyidli-Ağsakkallı, Serdarabad, Körpübasar, Abaran, Dereçiçek ve Göyce mahallarından ibaret idi. Hanlığın merkezi İrevan şehrini 1804-1813'lü yıllarda Ruslar ele geçirmek için iki defa ceht göstermiş dilerse de, buna nail olmamışlardır. Gülistan mukavelesinin bağlanmasından 14 il sonra yeniden başlanan Rusya-İran muharebesi zamanı 1827 yılı Temmuz 26'da Ruslar Nahçıvan şehrini, Eylül 20'de Serdarabad kalesini, 1 Ekim'de ise İrevan kalesini ele geçirmişler. İrevan'ın ele geçirilmesinde hususi hizmetlerine göre hususi Kafkas köprüsünün kumandanı General I. F. Paskeviçe "Graf Erivanski" madalya verilmişti. Rus askerlerinin İrevan hanlığını işgal etmesinde Ermeniler hususi faallik göstermişler. Eçmiedzin kilisesi, hususen de Arhiyepiskop Nerses arkada tahribatla meşgul olur, Rus askerlerine silahla yardım ediyordular. Ermenilerin Abbas Mirzanın askerine içeriden darbe vurmasına ait Ermeni vilayetinin reisi A. Çavçavadze 1828 yılı mayın 21-de Paskeviçe yazmıştı: "İrevan eyaletinin Numus kent sakinini Ermeni Hakan Harutyunov Abbas Mirzanın ordusunda topçu kimi hizmet ederken, ağustosun 17-sinde savaşı zamanı top ateşini Rus askerlerine değil, aksi istikamete-İrevan hanının askerlerine teref yönelttiği dikkati celp etmiştir. Harutyunov onun hareketinin dikkati celp ettiğini duyan kimi savaş meydanından kaçmıştır. Ancak kötü kader Eçmiedzin 1804 yılı yazında İrevan hanlığının arazisinden 2 bin ermeni gizlince kaçarak Rusların himayesine kaçmış ve onlar Loru-Pembek bölgesinde meskünleştirilmişlerdir. Aynı il Rus askerleri Şöreyel'e dâhil olur. 1805 yılı Ekim 20'sinde Şöreyel sultanı Budakla knyaz Sisianov Gence'de Şöreyel'in ebedi olarak Rusya'nın tabiliğine geçmesi hakkında senet imzalıyorlar. Sırf bundan sonra aynı arazide yaşayan Türklerin kaçınlık devri başlamıştır. Şöreyel köylerinin Karapapak boyundan olan ahalisinin bir hissesi 1807 yılı Rus-Türk muharebesi neticesinde öz yer yurtlarını terk ederek İrevan hanlığının ve Kars paşalığının arazilerinde sığınacak bulmuşlardır. Karapapak tayfaları fırsat tapan kimi evveller yaşadıkları köylere hücum edip Ermenileri kovmak istiyorlardı. 1807 yılı Ağustosun 26'sında General Nesvetayev Graf Gudoviçe yazdığı mektuba gösterirdi ki Karapapaklar Gümrü yakınlığında yerleşen Tapanlı ve Koçkant köylerine baskın etmiş, 7 Ermeninin başını kesmişler. Ekim 29'da gönderilen raporda ise Şöreyel'in yerli sakinlerinden 26 ailenin Kars paşalığına kaçtıkları yazılır. Doğu Anadolu'da yaşayan Ermeniler İrevan hanlığının Ruslar tarafından işgalini sabırsızlıkla bekliyorlardı. Bayazid paşalığında yaşayan Ermeniler 1806 yılı Aralık ayında Tiflis'e mektup göndermişler ki, Rus askerleri İrevan'ı ele geçirince, 10.000 ermeni her şeylerini atıp gelecekler. Erzurum Ermenilerinden 200 aile Rusların İrevan'ı ele geçirdiklerini duymuş hatta yola düşmüşlermiş. Onlar Kars'a çatanda bu haberin yalan olduğunu duyup, orada bekleme mecbur olmuşlardır. Aynı zamanda aynı mektuba gösterilir ki, İrevan sakinlerinden (hanlığın arazisinden) 500 tatar (Azerbaycanlı) ailesi Kars'a göçmüştür. Rus askerleri Şöreyel'e dâhil olana dek sultanlığın arazisinde 170-e yakın kent olmuştur. 1805 istatistik malumatlarına göre ise Şöreyel'de sultan Budağın itaatinde cemisi 524 aile yaşamıştır. Aynı arazide Rusların ister Türklerle, ister İrevan hanının, isterse de İran şahının veliahdı Abbas Mirzanın askerleri ile muharebeleri neticesinde Şöreyel'in köylerinin ekseriyeti haraba kalmış, ahalisi ise

Möküz, Soskerd, Küçükçimılı, Büyükçimılı, Ağbulak, Dalaver (Delever), Kızıldaş, Güllübulak, Çakçak, Mağaracık, Karaçine, Amasya Köyü, Okçuoğlu, Bacoğlu, Vartanlı, Mollamusa, Karakilise, Çarbaşı, Aralık, Başşüregel, İlanlı, Aslanhane, Ağüzüm, Kinegi, Mörük Baki, Bayraktar (Karapehlül), Hamzakerek, Gülviran, Magazberd Kışlağı (Tozlu, 2005: 86-96), Geremmed (Karamehmet) ve başka köyleri, Kuzeybatı Ermenistan Bölgesi (Şirak Vilayeti), Zengezur⁵⁶, Göyçe, İrevan⁵⁷ bölgesinde yaşamaktaydılar. Azerbaycan'ın Ermenistan sınırları içerisinde kalan kesimde, tarihi Kazak eyaletinin bir parçası olan bölgede, Terekeme Türkleri yaşamakta idiler. SSCB yönetimi döneminde Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan ve Dağıstan Terekemeleri etnik akrabalığın yanı sıra ayrıca aile bağı itibarıyla de yakın ilişki içerisinde idiler. Halen Ermeni kesimin dışında kalan diğer üç Terekeme kesimi ilişkilerini Terekeme Türklüğü şuurunda sürdürüyorlar (http://www.karapapak.com/turkce/konu_detay.asp?id:171).

kaçkın düşmüştür. Sonradan aynı arazide Türkiye'den gelen Ermeniler meskûnlaşmışlardır. Sultan Budak ve kaptan Cafer Bey'in 1809 yılı Aralık ayında General Hakverdova yazdıkları dilekçede gösterilirdi ki, İran'la muharibe neticesinde köyler dağıtılıp haraba kalmış ve bütün Şöreyel eyaletinde cemisi 250 ev kalmıştır. 1813 Eylül 12'sinde Rusya ile İran arasında bağlanan Gülistan mukavelesine esasen Şemşedil, Loru-Pembek ve Şöreyel eyaletleri Gence, Karabağ, Şeki, Şirvan, Bakü, Kuba, Derbend, Talış Hanlıkları ve Dağıstan şimdilik Rusya'nın terkiğine katılıyor. 19. asrın evvellerinde İrevan hanlığı 15 bölgeden-Kırhbulak, Zengibasas, Gernibasas, Vedibasas, Şerur, Sürmeli, Derekend-Parçanis, Seedli, Talın, Seyidli-Ağsakkallı, Serdarabad, Körpübasas, Abaran, Dereçiçek ve Göyçe mahallarından ibaret idi. Hanlığın merkezi İrevan şehrini 1804-1813'lü yıllarda Ruslar ele geçirmek için iki defa denemişlerse de, buna nail olmamışlardır. Gülistan mukavilesinin bağlanmasından 14 yıl sonra yeniden başlanan Rusya-İran muharebesi zamanı 1827 yılı Temmuz 26'sında Ruslar Nahçıvan şehrini, Eylül 20'sinde Serdarabad kalesini, 1 Ekim'de ise İrevan kalesini ele geçirmişler. İrevan'ın ele geçirilmesinde hususi hizmetlerine göre hususi Kafkas köprüsünün kumandanı General İ. F. Paskeviç "Graf Erivanski" madalyası verilmiştir. Rus askerlerinin İrevan hanlığını işgal etmesinde Ermeniler hususi faaliyet göstermişler. Ecmiedzin kilisesi, özellikle de Arhiyepiskop Nerses geride tahribatla meşgul oluyor, Rus askerlerine silahla yardım ediyordular. Ermenilerin Abbas Mirza'nın askerine içeriden darbe vurmasına ait Ermeni vilayetinin reisi A. Çavçavadze 1828 yılı Mayısın 21'inde Paskeviç'e yazmıştı: "İrevan eyaletinin Nurnus kent sakini Ermeni Hakan Harutyunov Abbas Mirza'nın ordusunda topçu olarak hizmet ederken, Ağustos 17'de savaş zamanı top ateşini Rus askerlerine değil, aksi istikamete-İrevan hanının askerlerine taraf yönelttiği dikkati celp etmiştir. Harutyunov onun hareketinin dikkati celp ettiğini duyduğu anda savaş meydanından kaçmıştır. Özey, Ramazan. Dünya Siyasi Coğrafyasında Ermenistan-Türkiye-Azerbaycan İlişkileri, Sahn-ı Seman Dergisi, Şubat-Mart-Nisan, İstanbul,2001, Sayı:3, s.37-41)

56 Özgür, Yüksel, Tarihi Türk Yurdu Zengezur, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı: 104, s. 159, 178. Azerbaycan Cumhuriyeti ile Nahçıvan bölgesi arasında kalan, kuzeyde Gökçeöl (Sevan) ile güneyde Aras nehri arasında kalan topraklara Zengezur adı verilmektedir. Bölgenin batıdaki sınırı Nahçıvan Özerk Bölgesiyledir. Doğudaki sınırı ise bugün için Azerbaycan toprakları ile sınırlanmış ise de, bazı tarihi kaynaklarda bölgenin doğudaki sınırları, Dağlık Karabağ Bölgesi'ni de içine alacak şekilde genişlemektedir. Zengezur bölgesi yakın tarihlere kadar tamamiyle bir Türk bölgesi idi. Ancak, 1877-78 Türk-Rus Savaşı yıllarında ve daha sonraki yıllarda sistemli bir şekilde bölgeye ermeni nüfusunun yerleştirilmesi sonucunda, bölgenin nüfus yapısında büyük değişiklikler olmuştur. Açık ve net bir örnekle, 1810 yılı resmi kayıtlara göre, Zengezur'un da bağlı olduğu Karabağ vilayetinde toplam 12.000 aile yaşamakta ve bunların 9500'ünü Türkler, 2500'ünü ise Ermeniler oluşturmaktaydı. Yine Karabağ vilayetinin tümünde, 1823-27 yıllarında yaşayan nüfusun % 91'ini Türk, % 8, 4'ünü ise Ermeniler teşkil etmekteydi. 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay anlaşmaları ile bölge toprakları İran ile Rusya arasında paylaşılmıştır. Zengezur bölgesi daha önce Karabağ Hanlığı'na bağlı iken Ruslar tarafından işgal edilerek Gence vilayetine bağlanmıştır. Rusya çarlık döneminde bölgeye sürekli olarak Ermeni nüfusu yerleştirmiştir. Çarlık sisteminin yıkıldığı 1917 yılında bölgede Kafkasya Federasyonu kurulmuş ve bölge bu federasyon içinde kalmıştır. 28 Mayıs 1918'de Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti kurulduğunda, bölge Azerbaycan sınırları dahilinde kalmıştır. 1920 yılında Rus Kızıl ordusu bölgenin tamamında olduğu gibi Zengezur bölgesini işgal etmiştir. 7 Ağustos 1923'de Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi kurulurken, Zengezur bölgesi tamamiyle Ermenistan'a bırakılmıştır.

57 1989 yılındaki Ermeni tehciri ile buradaki Azerbaycan Türkleri ve yahut da Terekemeler Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerine yerleşmişlerdir.

Türkiye

Kars Merkez (Aslan 2001: 24)⁵⁸, Akyaka⁵⁹, Arpaçay⁶⁰, Digor⁶¹, Aralık⁶², Kağızman⁶³, Sarıkamış⁶⁴, Selim⁶⁵, Susuz⁶⁶, Iğdır⁶⁷, Tuzluca (eski adı Çinçavat Köyü'dür-Kırzioğlu, 1953: 52; Gülensoy, 1995: 1-103; Çetinkaya, 1996: 168; Kurat, 1992: 84; Kırzioğlu, 2008:41-44; Kırzioğlu, 2008:41-44; Kırzioğlu, 2009:21-25)⁶⁸, Ardahan⁶⁹, Hanak⁷⁰, Posof⁷¹, Göle⁷², Çıldır (Çetinkaya 1996, s. 168; Gülensoy, 1995: 1-103; Kırzioğlu, 1953: 5, 10; Kırzioğlu, 1953: 52; Kırzioğlu, 1953: 5; Kurat, 1992: 84; Sümer, 1992: 170)⁷³, Ağrı (Aslan, 1995: 23; Bala, 1967:

58 Akbaba, Akbulak, Akçakale, Akyaka, Ataköy (Mağaracık), Ayakgedikler-Merkez, Aydımlan, Azpuga, Başgedikler Köyü, Bekler, Boğazköy-Merkez, Borluk-Merkez, Boyalı, Bozkale, Bozkale-Merkez, Bulanık, Büyük Aküzüm-Merkez, Büyükboğatepe, Cavlah, Colot, Çağlayan, Çakmak, Çamurlu-Merkez, Çemre, Davulköy-Merkez, Dikme Köyü, Esenkent, Eşmeyazı, Hacıhalil, Hacıveli, Halefoğlu, Hamzagerek-Merkez, Karaçoban, Kocabahçe, Kotranlı, Küçükboğatepe-Merkez, Kümbetli-Merkez (Ladikars) Köyü, Maksutçuk, Melikköy, Merkez Kötemeli Mahallesi (Yenimahalle), Merkeze bağlı Çakmak köyü, Merkez kale, Merkezkarakale, Mezire, Mezra, Ocaklı, Oğuzlu, Ortagedikler-Merkez, Subatan, Tekneli, Yağikesen, Yalçınlar, Yılanlı, Yolaçan köyü, Merkeze bağlı Mağaracık, Dikme, Azat, Kümbetli, Masucuk, Merkez kale, Tekneli, Bozkale, Akbaba, Aydınlatan ve Çağlayan Köyleri'nin tamamıyla; Çakmak, Çalkavur, Mezra, Kocabahçe, Yolaçan ve Melikköy'nün bir kısmı Terekeme'dir.

59 Camuşlu, Cebeci-Akyaka, Demirkent-Akyaka, Duraklı-Akyaka, Esenkent, Gediksatılmış, Güvercin, Hacıpiri-Akyaka, Hamzagerek, Kalkankale, Karahan, Küçükçatma, Kümbet, Kürekdere, Oğuzlu, Söğütlü, Şahnalar-Akyaka, Yerlikavak-Akyaka,

60 Akçakale, Akçalar, Akmazdam, Akyaka bucağı, Artıclar, Aslanoğlu, Ayakgedikler, Aydıngün, Bacıoğlu Köyü, Bardaklı, Burçalı (Borçalı), Başgedikler, Boyuntaş, Bozyiğit Köyü, Burçalı Köyü, Burçalı, Büyükçatma Köyü, Camışlı, Çarçoğlu, Cebeci, Çanaksu Köyü, Çetindurak, Dağköyü, Değirmenköprü, Demirkent, Doğruyol, Duraklı, Esenyurt, Geçit, Gediksatılmış, Gereşen Köyü, Göldalı Köyü, Gönüalan, Gülyüzü, Güvercin, Hacıpiri, Hasançavuş, İbiş, İncedere, Kakaç, Kalkankale, Karahan, Karakale, Kardeşetepe, Kayakköprü, Kıraç, Koç köyü, Kuyucuk, Kuzgunlu, Küçükçatma, Kümbet, Kürekdere, Melik Köyü, Mescitli, Meydancık, Oğuzlu, Okçuoğlu, Ortagedikler, Polatköyü, Söğütlü, Sulakbahçe, Süngüderesi, Taşbaşı Köyü, Taşdere, Taşköprü, Tomarlı, Üçpınar, Yerli Kavak,

61 Digor'da çok az Terekeme yaşamaktadır.

62 Saraçlı köyü,

63 Oluklu Köyü, Kemerli,

64 Hamamlı, Koşapınar, Yağbasan, Yayıklı, Yenigazi, Yeni Sarıkamış, Yolgeçmez,

65 Kamışlı Köyü, Akçakale, Akpınar, Akyar, Bayburt, Başköy, Benliahmet, Beyköy, Çaybaşı, Darboğaz, Aşağıdamlapınar, Baykara, Eskiğazi, Karahamza, Hasbey, Kırkpınar, Karakale, Koyunyurdu, Mollamustafa, Sarıgün, Söğütlü, Tozluca, Yalnızçam, Yaylacık (Mirhalil), Yeşiltepe, Yolgeçmez, Yukarıdamlapınar, Bölükbaşı, Darboğaz, Eskigeçit, Kamışlı, Ortakale, Gürbüzler, Koşapınar, Yolgeçmez,

66 Yaylacık, Porsuklu Köyü, Yolboyu (Uzunzaim), Ağzıaçık, Aynalı, Doyumlu, Ermişler, Gölbaşı, Ortalar, Taşlıca, Yaylacık, Kalecik, Karapınar, Kırçıçeği, Kırkpınar, Kızıroğlu, İncesu, Çamçavuş, Yolboyu,

67 Saraçlı köyü, aralık, güdeyli,

68 1992 yılında Köprübaşı Köyü olmuştur. Ayrıca, Karaçayır, Karnagöz, Yukarı Kotanlı, Aşağı Kotanlı, Aşağı Salut, Sipkor, Supanazad, Tozluca, Hacıhalil köyleri.

69 Açıkyazı, Alagöz Köyü, Aşağı Tamal, Aşağıkurtoğlu, Bağdeşen, Balıkçılar, Bayramoğlu, Binbaşar, Büyüksütlüce Köyü, Çamlıçatak, Çataldere, Çatalköprü Köyü, Çetinsu Köyü, Çikora, Çimenkaya, Çullu köyü, Dağcı Köyü, Değirmenli, Derindere, Edegül, Gülistan, Gürçayır, Güzçimeni, Hacıali, K. Sütlüce Köyü, Kazlıköy, Kerkecan, Kıraç, Kirpaşen, Kocaköy,

Köprücük Köyü, Kuşçuçmaz, Küçük Tamal, Nebioğlu, Ortageçit Köyü, Otbiçen Köyü, Oyapınar, Ölçek, Sors, Soshara, Sugöze Köyü, Tahtakıran, Tepeköy, Uğurtaş köyü, Virane Nakalaköy, Yaylacık, Yenidemirkapı köyü, Yiğitkonağı, Yukarı Tamal,

70 Yamçılı Köyü,

71 Söğütlükaya Köyü,

72 Ağlayan, armutlu, başgeçit, Boğatepe, Çayırbaşı bucağına bağlı-Uğurtaş Köyü, Çullu Köyü, düzeyrem, Eğrikar, Eski Demirkapı, Kazılar, Karabağlar, Karakap bölgesi, kuzeykarakalkan, Küçük Boğatepe, Lebbeli, naldöken, Segerov bölgesi, Şeşeli, Tüller, Uyderesi, Yarmuganlı, Yaslıkar, Yenidemirkapı Köyü, Yiğitkonağı,

73 Akçakale, Akçil Köyü, Aşağıcambaz, Baltalı Köyü, Başköy, Bozyiğit, Colit, Çamdıra, Çanaksu, Damlıca, Dirsekkaya, Doğruyol bucağına bağlı-Bucak merkezi, Eskibeyrahatur, Eşmepınar, Gölbelen, Göldalı, Gölebakan, Gülyüzü, Güvenocak, İmir Köyü (Kôdas), Kaçakale, Kağaç (Kağac), Karakale, Kaşlıkaya, Kayabeyi Köyü (Yerli Çayıs), Kenarbel Köyü, Kenardere Köyü, Koçgüden, Kunduzhev köyü (şimdi harabedir), Kurtkale, Kuzukaya, Meryem Köyü, Öncül Köyü, Övündü, Sabaholdu Köyü (Godas), Sabaholdu, Saymalı, Sazlısu (Goravel) Köyü,

330; Bala, 1967: 330; Caferoğlu, 1995: XV; Yılmaz: 51)⁷⁴, Eleşkirt⁷⁵, Taşlıçay⁷⁶, Tutak⁷⁷, Aşkale, Hamur, Amasya⁷⁸, Merzifon⁷⁹, Suluova⁸⁰, Yozgat (Bozkurt, 2007)⁸¹, Boğazlıyan⁸², Çorum⁸³, Tokat (Caferoğlu, 1944: 260)⁸⁴, Zile⁸⁵, Reşadiye, Sivas⁸⁶, Zara⁸⁷, Kangal (Ercilasun, 1983: 45-46; Yılmaz, 2007: 91)⁸⁸, Ulaş⁸⁹, Balıkesir⁹⁰, Muş⁹¹, Malazgirt⁹², Bulanık, Van Merkez⁹³, Erzincan⁹⁴, Giresun⁹⁵, Çorum⁹⁶, Bitlis⁹⁷, Bursa⁹⁸, Kayseri⁹⁹, Kahramanmaraş¹⁰⁰, Artvin

Suhara-Suhara⁷³, Taşdeğirmen Köyü, Taşköprü Köyü, Tatalet, Yakınsu, Yenibeyrahun, Yıldırımtepe, Yukarıcambaz; Coğrafi olarak Çıldır; Çıldır kaza merkezi, Cala (Doğruyol), Pehreşen (Gülyüzü) ve Günebakan nahiyeleri ile Çıldır ve Karsak (Kenarbel) gölleri çevresidir. 1064'te Çıldır ve havalisinin Oğuzlar cafethinden önce bölgede Çiçavat adı verilen Kıpçak-Saka boyundan Türkler meskündü. Öteden beri Ahılkelek, Ahıska ve Çıldır'ın Kıpçak ağzıyla konuşan, eskiden Gürcü (Ortodoks-Hıristiyan) dininden olan Türklerine Karapapak ve Türkmenler Çiçavat derler. Fahrettin Kırzioğlu, Çiçavatların Ortodoks iken Müslüman olan, dilleri Kıpçak Türkçesi hususiyetleri taşıyan Türkler olduğunu söyler; ayrıca Çavak kelimesinin MÖ. 7. asırda bölgeye gelen Türklerin "Üç Ok" kolunun bir boyundan yani Çavuldur/Çavdarların adından kaldığını belirtir. Çiçavatların MÖ. 7. asırda bu bölgeye yerleşen Türkler olduğunu Herodot da kaydetmiştir.

74 Ağılbaşı (Hacıhano), Aşağı Gündepri, Ballıbostan: Gazer Köyü, Baloluk (Keşiş), Çakıroba (Sofyan), Çukurçayır (Yekmal), Demirhan, Eskiharman: Gevrgevrk, Geçitalan (Gerger), Gülesor, Hıdır, İsaabat, Kazlı, Küpkıran, Küpkıran, Oğlaklı: Korkoadaman Köyü, Otlubayır (Mezre), Özbaşı (Birikan), Saridoğan (Poxan), Suçatağı: Demizran Köyü, Tellisirt: Cimkani, Tezeren, Yazılı (Mengeser), Yığıntepe, Yolluyazı (Dambat), Yolugüzel (Boşık), Yoncalı, Yukarı Gündepri köyleri,

75 Arıfbey Köyü, Çiftepinar: Çeli, Çilikan (Haylaz), Dolutaş: Mardo Köyü, Güvence (Çilikan), Hanzır, Hoşyan, Karaköse Köyü, Mollasüleyman, Salmanın Hanı köyü, Süzgeçli (Remika), Uzunyazı (Hoşyan), Yücekapı (Hanzır),

76 Aşağıtoklu köyü, Bayramyazı: Aligor Köyü, Çöğürlü: Leško Köyü, Geçitveren: Gülesor, İkiyamaç: Mirzahan, Kumlubucak, Yassıkaya (Hocik), Yukarı Taşlıçay, Yukarıtoklu köyü.

77 Akyaka, Akyele Mollaşemdin, Albaba, Aşağı Komik, Aşağı Külecik: Dadıhan, Bayındır, Çaldıran, Çobanoba, Daldalık (Şeyhzilan), Ekincek, Esmer, Geçimli: Şemi, Gültepe, Gültepe, Hanık, Kılıçgediği: Hanık, Ohan, Palandöken, Sevik, Sincan, Sökmenova, Suvar Köyü, Sünni Ozanlar, Tezeköy, Tuluklu: Musik, Uzunyazı Köyü, Yayıklı: Ohan, Yukarı Dadıkan, Yukarı Derik.

78 Alabedir, Alakadı, Ayrancı, Kürtler, Korudüzü, Hanköyü.

79 Hanköyü, Korudüzü köyü.

80 Alabedir, Alakadı, Ayrancı, Korudonu, Kürdler köyü (Suluova'da 12'ye yakın Şirvan Karapapak'ı vardır).

81 Çayıralan, Turluhan, Söbeçimen köyü, Orhan köyü, Karaağıl Köyü.

82 Sarıoğlan, Alametlin Kasabası.

83 Alaca, Bolatcık Köyü.

84 Reşadiye, Turgutalp (eski adı Güblüce Yaylası).

85 Süleymaniye, Fatih, Hatıppınarı, Osmanpınarı, Çiçekpınarı, Turgutalp (eski adı Güblüce Yaylası) olmak üzere toplam 6 köyde ikamet ederler. Genelde zile ilçesinde yaşamaktadırlar. Halk arasında Papaklılar olarak bilinirler. Sünni olup sağ görüşe sahiptirler. Aşırı derecede milliyetçi vatanseverdiler. Zile'de tahminen 4.300 civarında bir nüfusa sahiptir. Dağlık Karabağ'dan Şuşaek'nın Sirihli, Alikeyhalı, Ehmetli, Nüsüstü, köylerinden gelmişlerdir.

86 Tutmaç (Erm "ekşili", 20. yy başında Ermeni yerleşimi. Şimdi Karapapak yerleşimi. Türkçede de yaygın olarak kullanılan bir yemek adı olan tıttmac/tıttmaç aslen Ermenice bir sözcüktür.). Kürkçü, Hüyüklyurt, Osmandede, Yarhisar, Büyükköy, Yarhisar, Deliktaş Köyü, Yıldızeli, Kürkçü, Koyulhisar, Suşehri.

87 Akören köyü,

88 Hacıyurt, Kurdoğlu, Kuşkayası, Kargakalesi, Kızıldıkme, Çamlıveren, Akpınar, Yaser köyü, Yarhisar Köyü, Havuz Köyü, Çetinkaya Köyü; Örneğin, Sivas ilinin Kangal ilçesindeki Terekemelerin dili, Doksan Üç Harbi'nin büyük kahramanı Mihralı Bey ile birlikte Sivas yöresine gelen Karapapak/Terekemelerden olsalar gerek. Doğal olarak o bölgedeki diğer ağızlardan çok Muş ilinin Bulanık, Ağrı ilinin Taşlıçay, Ardahan ilinin Çıldır ilçesi ya da Gürcistan'ın Borçalı bölgesi Terekemelerinin diliyle uyuşur.

89 Acıyurt.

90 Manyas'ta Çamlı köyü.

91 Muratören, Yağcılar, Boyuncuk, Taşoluk, Akcan, Şeyh Yusuf, Alican, Kanreş köyleri.

92 Bostankaya köyü.

93 Erciş, Muradiye, Çaldıran-Sökmenova.

94 Kemaliye.

95 Eynesil.

96 Alaca ilçesi Söğütözü Köyü, Hışık Köyü, Örükaya köyü, Mecitözü ilçesi kuyucak köyü.

97 Adilcevaz, Ahlat.

98 Koşubogazı Köyü, Güney Köyü, Sultanıye Köyü, Esadiye Köyü, Yeşilyayla, Teleferik, Zümrütevler, Kurtbasan ve Beşevler, İnegöl, Gökso.

(www.akdamlakoyu.com/koseyazilari/indeh.htm)¹⁰¹, Afyon (Kalafat, TTK XIV, Kongresi,2002/http://www.akademiktarih.com/index.php?option:com_content&task:view&id:962&Itemid:110)¹⁰², Adana¹⁰³, Ankara (Arslanoğlu, 99/10: 61-62)¹⁰⁴, Erzurum¹⁰⁵, Adapazarı, Çankırı, Adana, Aydın, İçel, Hatay, İstanbul, İzmir vb. yer adları Bulanık'a (www.borchali.net/indeh.php?s:qarapapaklar_ve_terekemeler.-02.04.2008; Kaynak Kişi: Bahadır Kemaloğlu, Konya, 2011) yerleşmiş Türklerin geldikleri yerlerin adlarıdır ve dede topraklarıdır.

Kaynaklar

- AĞAOĞLU, E. (2002). “Azerbaycan'ın Etnik ve Demografik Yapısı”, *Türkler*, C. 19, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- AHUNDLU, Y. (1999). Karabağ Meselesinin Tarihi Kökleri Hakkında Bazı Kayıtlar. *XII.T.T.K*, Cilt: II, Ankara.
- AKDAĞ, M. (1975). *Türk Halkının Dirlik Düzenlik Kavgaaları, Celali İsyancıları*. Ankara.
- AKPINAR, Y. (1994). *Nügari Mir Hamza*, Azeri Edebiyatı Araştırmaları. İstanbul.
- ALEXANDRE, G. (2000). *Kafkasya Halkları*. İstanbul: Sabah Yayınları.
- ALIŞIK, G. S. (2005). “Görkemli Âlim Muharrem Ergin Beğ (1923 Gögye-6 Ocak1995 İstanbul, Prof. Dr. Muharrem Ergin'e”, *MTAD.*, 2(4), Aralık.
- ALYILMAZ, S. (2002). “Borçalı (Gürcistan) Karapapaklarının/Terekemelerinin Tarihine Dair”, *YT.*, 8(43), Ocak-Şubat 2002.
- ANDREWS, P. A. (1992). *Türkiye'de Etnik Gruplar*. (çev. Mustafa Küpüşoğlu). İstanbul.
- ARI, O. (1960). *Bulgaristanlı Göçmenlerin İntibakı*, Ankara.
- ARSLANOĞLU, İ. (1998).“Çubuk Yöresi Aleviliğinde Dar Kurbanı”, *GÜHBVAD.*, 98/611-34.
- ASLAN, E. (1995). *Çıldırılı Aşık Şenlik, Hayatı, Şiirleri ve Hikayeleri*, Ankara.

99 Pınarbaşı, Sarız, Yahyalı ilçesi-Taşhan Köyü, Karakoyunlu köy, Kavak köy-Pınarbaşı (Kaynar bucağı).

100 Andırın ilçesinin Canbaz Köyü, Afşin'deki İnci köyü.

101 Zeyrek, Yunus, Çoruh'un Konuşan Tarihi Etrafında, “Osmanlılar, Büyük Sultan Süleyman zamanında (1445-1573) bütün Çoruh havzasını ele geçirdiler.Osmanlılar, buralara Türk, Tat ve Terekeme yerleştirdi. Çoruh, Yusufeli 102 Bolvadin.

103 Erenler köy-Ceyhan-, Abidiye: Eski adı: Papak, Karapapak muhacirler tarafından 19. yy sonlarında iskân edilmiş, daha sonra II. Abdülhamit'in 1905'te doğan en küçük oğlu Abid Efendi onuruna Abidiye adı verilmiştir.

104 Arslanoğlu, İbrahim, Kalender Veli, erik yiyen babasının boğazında bu eriğin kalması üzerine köy çayına koşar ve suyu elindeki selesine katarak dökmeden getirir ve kerametini gösterir. Köyün eski adı Çevlik Ağzı iken, bu olaydan sonra zamanla Sele olarak değişmiştir” der. Çubuk.

105 Şih Köyü, Horasan, Horasan-Yürükatlı köyü, Azap, Zars Köyü, Sanamer, Hasankale (Pasinler), Aşkale, Kavurmaçukuru Köyü, Oltu, Vartanut, Zuvart, Keyvank, Kemhis, Hanım Kom.

- ASLAN, K. (1995). *Ahıska Türkleri*. Ankara: Ahıska Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları.
- AVCIOĞLU, D. (1997). *Türklerin Tarihi*, 5 kitap, İstanbul.
- AVŞAR, B. Z. (1997). “Kafkasya-Rusya Federasyonu ve Türkiye”, *YT*, 3(16), Türk Dünyası Özel Sayısı II, Ankara.
- AVŞAR, Z.- TUNÇALP, Z. (1994). *Sürgünde 50 nci Yıl Ahıska Türkleri*. Ankara: TBMM Kültür Yay.
- AYDOĞ, O. (1998). *Karapapaklar*. Seminerler Çalışması, İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Eğitim Bölümü, Malatya.
- BALA, M. (1967). “Karapapak”, *İA.*, Cilt: 6, İstanbul: MEB Yayınları.
- BARTOL`d V. V. Iran. Taşkent, 1926//İstoriya Irana.Kiev-Moskva, 2003.
- BASKAKOV, N. A. (1958). *Karakalpaksko-Russky Slovar* (Karakalpakça-Rusça Sözlük). Moskova.
- BAYRAM, İ. (1976). *Ağrı Eleşkirt İlçesi Merkez Ağzı*. Atatürk Üniversitesi, Lisans Tezi, Erzurum.
- BERKOK, İ. (1981). *Tarihte Kafkasya*. İstanbul.
- BİLGİLİ, A. S. (2002). “Azerbaycan Türkmenleri Tarihi”. *Türkler*, Cilt: 7, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- BLARAMBERG, I. F. (1841). *Statistiçeskoe obozrenie Persii*.
- BOGDANOV, L. F. (1909). *Persiya v geografiçeskom, religioznom, bitovom, torgovo-promişlennom i administrativnom otnoşenii*, SPb.
- BOZKURT, H. (2007). Anadolu'nun Bağrında Unutulmuş Ahıskalılar, *BAD.*, 3(8).
- BROSSET, F. A.-H. D. (2003). *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1232 Yılına Kadar)*, Yayına Hazırlayan: Erdoğan Merçil, Ankara.
- BUNYADOV, M. Z. ve YUSUFOV, Y. B. (1994). *Azerbaycan Tarihi*, Cilt:1. Bakü, Azerbaycan
- CAFEROĞLU, A - YÜCEL, T. (1976). İran'da Türkler. *TDEK*, Ankara.
- CAFEROĞLU, A - YÜCEL, T. (1976). Karapapaklar. *TDEK*, Ankara.
- CAFEROĞLU, A. (1944). *Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar*.
- CAFEROĞLU, A. (1984). *Türk Dili Tarihi I-II*. İstanbul.
- CAFEROĞLU, A. (1988). *Türk Kavimleri*. Enderun Kitabevi: İstanbul.
- CAFEROĞLU, A. (1995). *Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CAFEROĞLU, A. (1983). *Kafkasya Türkleri*. Ankara.
- CİHAN, A. (2008). Kırgızistan'da Ahıska Türkleri Üzerine Gözlemler. *BAD.*, 11(12).

- ÇETİNKAYA, H. (2000). *Çıldır Âşık Sempozyumu*. Ankara.
- ÇETİNKAYA, N. (1996). *Iğdır Tarihi (Tarih, Yer Adları, ve Bazı Oymaklar Üzerine)*, İstanbul.
- ÇETİNKAYA, N. (2005). *Kızılbaş Türkler*. İstanbul.
- DERVİSHEVA, F. (2006). *Ahıska Türkleri (Sözlü Kültür Bağlamında)*. Gazi Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- DÜNDAR, S.-ÇETİNKAYA, H. (2004). *Terekemeler (Karapapak Türkleri), El Kitabı*, Eylül.
- ELLEZOĞLU, M. ve ÇAKIRGÖZOĞLU, A. N. (2006). Özbekistan'da Yaşayan Ahıskalıların Eğitim Sorunları, *BAD.*, Sayı 5, Ankara.
- ERCİLASUN, A. B. (1983). *Kars İli Ağızları-Ses Bilgisi*. Ankara.
- ERKAN, A. O. (1999). *Tarih Boyunca Kafkasya*. İstanbul.
- ERÖZ, M. (1990). *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*. Ankara.
- EYÜPOĞLU, İ. Z. (1987). *Şeyh Bedreddin ve Varidat*. İstanbul.
- FİĞLALİ, E. R. (1989). *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*. Ankara.
- FİRİDUN BƏY KÖÇƏRLİ. (1883). *Sbornik` Materialov` Dlya Opisaniya Mestnostey İ Plemen` Kavkaza (SMOMPK): Kafkas Yerleri ve Taifelerinin Tasviri İçin Materyaller Mecmuası*, 3.bırakılış; Tiflis.
- GADJİYEVA, S. Ş. (1990). *Dagestanskiye Terekemensi, XIX.Naçalo XX Veka*. Nauka, Moskva.
- GÜLENSOY, T. (1995). *Türkçe Yer Adları Kılavuzu*. Ankara.
- GÜLER, A.; AKGÜL, S. ve ŞİMŞEK, A. (2001). *Türklük Bilgisi*. Ankara.
- GÜNGÜL, G. (1996). Dost Elleri Bekleyenler: Ahıska Türkleri. *TED.*, Sayı: 8.
- HACILAR, V. (1992). *Azerbaycan Folklor Ananeleri (Gürcistandaki Türk Dili Folklor Örnekleri Esasında)*. Tiflis.
- HACILAR, V. (1996). *Karapapak Mehreli Bey*. Tiflis.
- HACILAR, V. (1999). *Azerbaycan Halk Destanları Efsane Esatır ve Nağıl Deyimleri*. Bakü.
- HACILAR, V. (2001). *Borçalı Mehralı Bey Tarihi Hekiketlerde*. Tiflis.
- HAİLOV, H. D. (1992). *Karabağ'ın Elat Dünyası*. Bakı.
- HEKİMOĞLU, M. İ. (1997). *Oğuz Terekeme Halk Merasimleri ve Meydan Tamaşaları*. Bakü.
- JOSEPH VON HAMMER. (1990). *Osmanlı Tarihi*, (çev. Mehmed Ata ve Prof. Dr. Abdülkadir Karahan) İstanbul.

- KAFTIREV, D. (1829). *Istoričeskiya, geografičeskiya i statističeskiya svedeniya o Persii*. SPb.
- KALAFAT, Y. (1992). Günümüz Türk Dünyasına Genel Bir Bakış. *Erciyes*, S. 174.
- KALAFAT, Y. (1998). Azerbaycan Notları, *HBVAD.*, Sayı: 8.
- KALAFAT, Y. (1999). Karakalpak Türklerinde Halk İnançları. *MF*. Yıl: 10, S. 40, s. 11-12.
- KALAFAT, Y. (2001). Gürcistan Kültüründen Manzaralar. *YD.*, S. 2001/31, s. 26-30.
- KALAFAT, Y. (2002). Göktanrı İnancından Günümüze Kadar Türk Halk İnançlarında Kurt. XIV. *TTK.*, 9-13 Eylül, Ankara.
- KALAFAT, Y. (2002). *Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları II, KaşKayiler-Terekemeler-Elsevenler-Karakoyunlular-Kiresunlular-Avşarlar-İsmaili Hazaralar-Kengerliler-Caferiler-Karamanlılar-Nigariler-Ayrımlılar-Kekailer-Şebekler-Navıllar-Sarulular*, Ankara.
- KALAFAT, Y. (2005). İran Türklüğü - Jeokültürel Boyut, *Yeditepe*.
- KALKAN, M. (1998). Ahıska Türkleri'nin Menşei ve Tarihi Gelişim Seyirleri. *Bilgi*, Sayı: 7.
- KARAMAN, E. (2007). Azerbaycan Ağızları Üzerine Bir Deneme. *Journal of Qafqaz University*, s. 20.
- KARAMANLI, M. H. (1996). Gürcistan. *DİA*, C.XIV, İstanbul.
- KIRZIOĞLU, M. F. (1953). *Kars Tarihi*. İstanbul.
- KIRZIOĞLU, M. F. (1972). *Dede Korkut Oğuznâmeleri Işığında Karapapaklar Borçalı-Kazak Uruğu'nun Kür-Aras Boylarındaki 1800 Yılına Bir Bakış-Tarih Etnoloji ve Dil Araştırmaları*. Erzurum.
- KIRZIOĞLU, M. F. (1992). *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*. Ankara.
- KIRZIOĞLU, M. F. (1998). *Osmanlılar'ın Kafkas Elleri'ni Fethi (1451-1590)*. Ankara.
- KIRZIOĞLU, M. F. (2008). Çıldır Köyleri Seyahat Notları-I, *BAD.*, Sayı: 9, Yıl: 4.
- KIRZIOĞLU, M. F. (2009). Çıldır Köyleri Seyahat Notları-II, *BAD.*, Sayı: 13, Yıl: 5.
- KOBOTARAN, N. (2008). *Tebriz Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı*, I. Cilt, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Adana.
- KOLYUBAKİN A. M. (2003). Sostav naseleniya Persii po plemenam i provintsiiyam. *Sbornik geografičeskih, topografičeskih i statističeskih materialov po Azii*. Vıpusk 4, SPb, 18883//Istoriya Irana. Kiev-Moskva.
- KORSUN N. G. (1923). *Persiya*. Moskva.
- KORSUN, S. (1874). *Voennyı Obzor Persidskogo Peredovogo Teatra*, Tiflis, s. 65

- KURAT, A. N. (1972). *IV-XVIII Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*. Ankara.
- KURAT, A. N. (1992). *Türk Kavimleri ve Devletleri*. Ankara.
- KUTALMIŞ, O. G. (2003). *Türkçe İnsan Adları ve Anlam-Kökenleri*. İstanbul.
- MELİKOFF, İ. (2004). *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe*. İstanbul.
- MƏMMƏDLİ Ş. B. (2003). *Azərbaycan Ədəbiyyatının Borçalı Qolu (1920-ci İla Qədar)*. Monoqrafiya. Tbilisi. Kolori.
- MEMMEDLİ, Ş. (1991). *Paralanmış Borçalı veya 1918 Yılı Ermenistan-Gürcistan Muharebesinin Acı Neticesi*. Bakü: Azərneşr Yay.
- MEMMEDLİ, Ş. (1996). *Alın Yazımız - Gürcistan Türkleri: Tarih, Kültür*. Tiflis: Samsoblo Yay.
- MEMMEDLİ, Ş. (2006). *Gürcistan Azerbaycanlıları-İstatistik-Ansiklopedik Bilgiler*, Tiflis: Kolori Yay.
- MERT, O. (2004). Gürcistan (Borçalı) Karapapaklarının/Terekemelerinin Eğitim Tarihine Dair. *AÜTAE D.*, 11 (24).
- METİN, E. (1997). Karakalpak Âşık Tarzı Şiir Geleneği Üzerine Araştırmalar, *MF.*, Sayı: 35.
- ORBELİANİ, P. (1981). *ორბელიანი პაპუნა.ამბავნი ქართლისანი =Kartli Olayları*, Metsniereba Yay., Tiflis, s. 42 /Gürcüce/. 19)
- ÖLMEZ, Z. K. (2002). Meninski'nin Sözlüğündeki "Tartarca" Sözcükler, C.15, Ankara, dergiler.ankara.edu.tr/detail.php?id=12&sayi_id=843-s.67.
- ÖREN, M. M. (1998). *İran Türkleri Hürriyet Hareketleri*. Ankara.
- ÖZEL, H. (2007). Ahıska Türkleri Yakın Tarihi. *Eğitişim Dergisi, E-Eğitim Bilim ve Sanat Dergisi*, S. 17.
- ÖZGÜR, Y. (1996). Tarihi Türk Yurdu Zengezur, *TSAD.*, S. 104.
- ÖZSOY, İ. (1977). *Dağıstan'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi*. İzmir: Kaynak Yayınları.
- RESULZADE, M. E. (1951). *Azerbaycan Şairi Nizamî*. Ankara.
- RZEVİ, M. (1370=1950/51). *Karapapak Ėli*. Tarih, Edebiyat, Rüşum, Folklor ve Monografi. Tahran, Ehli-Beyit (e) Yay., [Farsca], 256 s.
- SEFEROV, R. (2005). Sovyet Dönemi ve Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Nüfusunun Etnik Yapısındaki Değişimler. *SÜTAD*, S. 17.
- SÜMER, F. (1992). *Safevi Devletinin Kuruluşu*. Ankara.
- ŞAPOLYO, E. B. (1964). *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- TİŞKOV, V. A. ve FİLLİPOVA, E. İ. (2000). *Eski Sovyet Ülkelerinde Etnik İlişkiler ve Sorunlar*. Ankara: ASAM Yayınları.

- TOGAN, Z. V. (1944). Azerbaycan. *İA*. II, İstanbul.
- TOGAN, Z. V. (1970). *Umumi Türk Tarihine Giriş*. İstanbul.
- TOZLU, S. (2005). Karapapaklar Hakkında Bazı Notlar-I-. *Karam*, S. 7.
- TÜRKSOY, S. (2007). Ulu Borçalı ve Karapapaklar. *First Business Dergisi*, S. 3.
- VALEHOĞLU (Hacılar), F. (2008). Cevaxet (Ahılkelek) Karapapakları. *Bizim Ahıska Üç Aylık Kültür Dergisi*, S. 9, Yıl: 4.
- VALEHOĞLU, (Hacılar), F. (2009). Fahri, Borçalı Türklerinin Menşei ve Etnik Sınırları. *BAD.*, Yıl: 5, Sayı: 14.
- VALEHOĞLU (Hacılar), F. (2005). *Karapapaklar ve Onların XIX. Asır Harp Tarihi*, Bakı.
- YEGANE, İ. (1990). *Karapapakların Tarih ve Kültürüne Bir Bakış*. Nogadey.
- YENİARAS, O. (1994). *Karapapak ve Terekemelerin Siyasî ve Kültürel Tarihine Giriş*. İstanbul.
- YILMAZ, S. (2007). *Karapapak (Terekeme)Türkleri*. Ankara.
- YUSUFOV, Y. (1994). Albanya'nın Etnik Tarihine Bir Bakış. *XII. Türk Tarih Kongresi, Kongrede Sunulan Bildiriler*, Cilt: 2, Ankara.
- YÜZBEY, İ. (2008). Ahıskalı Türkler ve Kültürleri, *Turkish Studies*, Volume 3/7 Fall.
- ZEHTABÎ, M. T. (Kirişçi). (1999). *İran Türklerinin Eski Tarihi*. Tebriz.
- ZEYREK, Y. (2001). *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*. Ankara.

İnternet Kaynakları

- <http://www.ahıska.org.tr/yazi.php?goster:8>
- <http://www.akdamlakoyu.com/koseyazilari/indeh.htm>
- http://www.borchali.net/indeh.php?s:qarapapaklar_ve_terekemeler.-02.04.2008
- <http://www.borchali.wsborcalihakkind//12.04.2011>
- <http://www.devletarsivleri.gov.tr>
- [http://www.gocsempozyumu.org/turkiyeyegocilt:htm-](http://www.gocsempozyumu.org/turkiyeyegocilt:htm)
- <http://www.kurtoglukoyu.com/Karapapaklar.html>
- <http://www.ozgeguzelyurt.azeriblog.com/2009/05/02/balkash-golu>
- <http://gazahli.net>
- <http://html-www.gocsempozyumu.org/turkiyeyegoCilt:htm>
- <http://www.acikarsiv.ankara.edu.tr/fulltext/4116.pdf>
- [http://www.azerievi.com/archive//t-8386.html-](http://www.azerievi.com/archive//t-8386.html)
- <http://www.eraren.org/indeh.php?Page:DergiIcerik&IcerikNo:38>
- <http://www.gizlitarik.com/index.php?e=228>, "Kuzey Kafkasya'da İslamiyet".

http://www.Karapapak.com/turkce/konu_detay.asph?id: 171

<http://www.terekeme-Karapapak.azbuz.com/indeh.jsp/-.02.04.2008>

http://www.uydukurdu.com/.../dunyadaki_en_buyuk_gocler-t154009.

http://www.yesevi.edu.tr/index.php?menu_id=75, Kazakça-Türkçe, Türkçe-Kazakça Sözlük

Kısaltmalar:

T. T. K.	Türk Tarih Kongresi
MTAD.	Modern Türklük Araştırmaları Dergisi
GÜHBVAD.	Gazi Üniversitesi Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi
İA.	İslam Ansiklopedisi
TDEK.	Türk Dünyası El Kitabı
TED.	Türk Edebiyatı Dergisi
MF.	Millî Folklor
YD.	Yeni Düşünce
TDVİA.	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
AÜTAED.	Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi
TAD.	Türkiyat Araştırmaları Dergisi,
KaraM	Karadeniz Araştırmaları Merkezi
BAD.	Bizim Ahıska Dergisi

Kaynak Kişi(ler):

Bahadır Kemaloğlu, 1936, Muş- Bulanık.